

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО НАУКИ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ИЗКУСТВОТА
КАТЕДРА ПО СПЕЦИАЛНА ПЕДАГОГИКА

Автореферат

на дисертационен труд на тема:

**“Подходи на управление и консултиране в
специалното образование при възрастни с
интелектуални нарушения”**

**за присъждане на образователна и научна степен „Доктор“ в
професионално направление 1.2. Педагогика – Специална педагогика**

Докторант:

Александра Андреу

Научен ръководител:

Доц. Д-р Данка Щерева

София, 2025

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	Error! Bookmark not defined.
ПЪРВА ЧАСТ: ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТ	6
ПЪРВА ГЛАВА: ОБРАЗОВАНИЕ НА ВЪЗРАСТНИ С УВРЕЖДАНИЯ И УПРАВЛЕНИЕ НА ТЯХНАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА	6
1.1 Учене през целия живот за възрастни с интелектуални нарушения	6
1.1 Учене през целия живот за възрастни с интелектуални нарушения.....	6
1.2 Образователни структури за възрастни с интелектуални нарушения. .	6
1.3 Приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на хората с интелектуални нарушения	6
1.4 Ролята и характеристиките на директора на структури за учене през целия живот за хора с нарушения.....	7
1.5 Модели и стилове на управление на институциите за образование на възрастни за хора с интелектуални нарушения.....	7
1.6 Модели и стилове на лидерство в институциите за образование на възрастни за хора с интелектуални нарушения.....	7
1.7 Ролята и приносът на директора за по-ефективното функциониране на структурите за образование на възрастни за хора с интелектуални нарушения.....	8
ВТОРА ГЛАВА: КОНСУЛТИРАНЕ НА ВЪЗРАСТНИ С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ НАРУШЕНИЯ	9
2.1 Ползи от консултирането за възрастни с интелектуални нарушения...9	
2.2 Препятствия, които възникват по време на консултантския процес и начини за тяхното преодоляване.....	9
2.3 Ролята и характеристиките на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения.....	9
2.4 Дистанционно консултиране	10
ОБОБЩЕНИЕ	10
ЧАСТ ВТОРА: ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА МЕТОДОЛОГИЯ	12
ГЛАВА ТРЕТА: ОПИСАНИЕ НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ ПРОЦЕС	12
3.1 Цел, конкретни задачи, изследователски въпроси и изследователски хипотези.....	12
3.2 Избор на изследователски метод и техники за събиране на данни – Провеждане на изследователския процес	13
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА: ПРЕДСТАВЯНЕ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО	20
4.1 Профил на участниците	20
4.2.Отговор на изследователските въпроси	23

Първи изследователски въпрос	23
Втори изследователски въпрос.....	25
Трети изследователски въпрос.....	29
Четвърти изследователски въпрос	32
Проучване на демографските данни на участниците	35
<u>ПЕТА ГЛАВА: ЗАКЛЮЧЕНИЯ - ПРИНОСИ С ТЕОРЕТИЧЕН И ПРАКТИЧЕСКИ ХАРАКТЕР.....</u>	47
6.1 Заключение от изследването.....	47
6.2 Ограничения на изследването	48
6.3 Предложения - препоръки	48
6.4 Приноси с теоретичен и практически характер	51
Публикации, свързани с темата на дисертационния труд.....	54
Благодарности!	

Дисертационният труд е представен на английски език

Обем: 227 страници

Таблицы: 27

Фигури: 13

Приложения: 2

Брой източници на гръцки език: 82

Брой източници на английски език: 71

Уебсайтове: 14

ВЪВЕДЕНИЕ

Темата на настоящия дисертационен труд е образованието на възрастни с увреждания и по-специално на възрастни с интелектуални нарушения – важна област на образованието, която изисква специализирано управление и консултиране. Темата на дисертационния труд, формулирана под заглавие “Подходи на управление и консултиране в специалното образование при възрастни с интелектуални нарушения”, е разгледана чрез съществуващата литература по въпроса, както и чрез изследователски подход.

Теоретичната част на този дисертационен труд първо разглежда образованието на възрастни с интелектуални нарушения, като се фокусира върху определянето на понятията за учене през целия живот на възрастни с интелектуални нарушения, структурите на образованието на възрастни с интелектуални нарушения и приноса на ученето през целия живот за подобряване на живота на възрастните с интелектуални нарушения. Образованието е ключов фактор за постигане на равенство, предоставяйки възможности за заетост, здраве, участие в обществото и по-добро качество на живот. Образованието на възрастни с увреждания е стълб за развитието и усъвършенстването на обществото, като допринася за гражданското равенство и социалната кохезия и се разглежда като многостранен и комплексен проект.

В теоретичната част на дисертационния труд е акцентирано върху въпроса за управлението на образователните структури за възрастни с увреждания, като се постави внимание върху ролята и характеристиките на ръководителя на тези структури. Управлението на образователните институции за хора с увреждания трябва да се основава на планиране, на алтернативни дейности, които да бъдат адаптирани към нуждите на хората с увреждания, на определянето на подходящи методи и средства на преподаване, както и на начина и времето за завършване на всяка дейност. Ръководството на образователните институции има ключова роля за осигуряване развитието на уменията, личността и самоувереността на хората с увреждания, което ще им помогне да се интегрират плавно в обществото. След това са представени основните модели и стилове на управление на звена за обучение на възрастни с интелектуални нарушения. Освен това са разгледани и основните модели и стилове на лидерство в звената за възрастни с интелектуални нарушения.

В същото време, незаменим фактор наред с ролята на ръководителя е ролята на консултанта, тъй като консултативният процес е ключов компонент в образованието на възрастни с интелектуални нарушения, а и двете области са насочени към ефективното функциониране на една образователна единица за хора с увреждания. По-нататък, продължавайки анализа на теоретичната част, е направена препратка към консултирането на възрастни с интелектуални нарушения, като се акцентира върху ползите от консултирането за възрастни с интелектуални нарушения, пречките, които възникват по време на консултативния процес, и начините за справяне с тях, ролята и характеристиките на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения, както и въпроса за

дистанционното консултиране. Консултирането също има ключова роля в процеса на подкрепа на хората с увреждания при справянето им със социални, икономически и психологически проблеми чрез развитието на тяхната личност и самосъзнание. Освен това, важна роля в образованието на възрастни с увреждания има и преподавателят, който трябва да осъзнае разнообразието на тези хора и техните специфични потребности и да използва подходящия метод на преподаване, така че те да могат да учат по свой собствен начин, подобрявайки живота си.

По отношение на изследователската част е проведено качествено и количествено изследване в специализирани образователни заведения за възрастни с интелектуални нарушения в Гърция, по-специално в географския регион Централна Гърция. За целите на изследването са използвани въпросници и полуструктурирани интервюта. Извадката се състои от преподаватели в образователни структури за хора с интелектуални нарушения (количествено изследване), както и от директори и консултанти на тези структури (качествено изследване).

ПЪРВА ЧАСТ: ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТ

ПЪРВА ГЛАВА: ОБРАЗОВАНИЕ НА ВЪЗРАСТНИ С УВРЕЖДЕНИЯ И УПРАВЛЕНИЕ НА ТЯХНАТА ОБРАЗОВАТЕЛНА СРЕДА

1.1 Учене през целия живот за възрастни с интелектуални нарушения

Първата глава от теоретичната част на този дисертационен труд разглежда образованието на възрастни с увреждания, като се фокусира върху определянето на понятията за учене през целия живот на възрастни с интелектуални нарушения, структурите за образование на възрастни с интелектуални нарушения и приноса на ученето през целия живот за подобряване на живота на възрастните с интелектуални нарушения. Образованието е човешко право и неговата роля обхваща целия спектър от дейности на индивида и обществото, като допринася за по-справедливо общество. Образованието е необходимо, за да могат възрастните да придобият всички умения, нужни за навлизане в трудовия свят, както и за постигане на професионално развитие, самочувствие, признание и усещане за принадлежност.

1.2 Образователни структури за възрастни с интелектуални нарушения

През последните години гръцката образователна система се стреми да се хармонизира както с Конвенцията на ООН, така и с европейската политика относно правата на хората с увреждания и/или специални образователни потребности. В Гърция програмите за учене през целия живот се организират от различни институции, като Генералния секретариат за учене през целия живот към Министерството на образованието и вероизповеданията, Института за продължаващо обучение на възрастни, Фондацията за младежта и ученето през целия живот, Института за професионално обучение и Центровете за професионално обучение, Националният център за държавна администрация и самоуправление и др. Освен това, наред с държавните структури, различни асоциации на родители на хора с интелектуални нарушения, както и други организации, предлагат услуги за учене през целия живот – като професионални работилници, центрове за консултиране и психологическа подкрепа – по частна инициатива в различни региони на Гърция.

1.3 Приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на хората с интелектуални нарушения

Обучението през целия живот обхваща желанието и самостоятелния избор на възрастния човек с интелектуално затруднение да учи непрекъснато. Това е учебен процес, който помага на индивида да развива своите лични и социални умения, за да се интегрира плавно в обществото, като същевременно отстоява правото на лицето с интелектуални нарушения да участва активно в едно социално правово държавно устройство. Това подобрява нивото на подкрепа за хората с увреждания в техните ежедневни дейности, водейки до по-добро качество на живот. В този контекст ключови въпроси са преподаването на образователно съдържание, въпросите на поведение и определянето на правила за него, емоционалната подкрепа и насочването както на самите хора с увреждания, така и на техните семейства.

Чрез развитието на технологиите, икономиката и социологията, обучението през целия живот дава възможност на гражданите и възрастните с увреждания да усъвършенстват своите умения и знания, като по този начин допринасят за тяхното социално включване и достъп до възможности за заетост. По този начин хората с увреждания имат достъп до учене през целия си живот и във всички форми на образование – формално, неформално и информално – с цел премахване на социалните неравенства и осигуряване на равен достъп до образование за всички. Това е особено важно за възрастни със специални образователни потребности, като хората с интелектуални нарушения, които са една от най-уязвимите групи в обществото, тъй като те придобиват способността да вземат собствени решения, да бъдат независими и да могат да се самоопределят. По този начин те постигат по-високи нива на независимост, а следователно и по-високи нива на удовлетвореност от живота, като задоволяват своите социални, икономически и емоционални потребности.

1.4 Ролята и характеристиките на директора на структури за учене през целия живот за хора с нарушения

Във втората глава, след теоретичната част на дисертацията, е разгледан въпросът за управлението на структури за обучение на възрастни с увреждания, като акцентът е поставен върху ролята и характеристиките на директора на тези структури. По-конкретно е подчертано, че директорът трябва да вдъхновява своите подчинени чрез емоционално въздействие, да бъде винаги на разположение, когато преподавателите имат нужда от него, да се отличава с професионална и перцептивна компетентност, ценности и силно чувство за дълг, да бъде визионер и да води образователната структура към промени и иновации, както и да бъде учещ през целия живот, с високи очаквания – първо към себе си, а след това и към другите.

1.5 Модели и стилове на управление на институциите за образование на възрастни за хора с интелектуални нарушения

Представени са основните модели и стилове на управление на образователни звена за възрастни лица с интелектуални нарушения. Литературата посочва различни класификации на моделите, като например: (а) формален, политически, колегиален, субективен, модел на неопределеността и модел на културата; (б) бюрократичен модел, модел на управление чрез човешки отношения, модел на управление на човешките ресурси и модел, основан на целите; (в) пасивен или политически управленски стил (Laissez Faire), авторитарен стил, убеждаващ или управленски стил, хуманистичен или фамилиарен стил, както и демократичен или участващ стил. Същевременно е направена препратка и към модела за цялостно управление на качеството (Total Quality Management TQM). Всеки от тези модели се характеризира със собствени елементи, които придават различни измерения на областта на организацията и управлението в образователните институции.

1.6 Модели и стилове на лидерство в институциите за образование на възрастни за хора с интелектуални нарушения

Разгледани са и основните модели и стилове на лидерство в звената за възрастни с интелектуални нарушения, които също се класифицират по различни начини: (а) инструктивно лидерство, трансформационно лидерство, разпределено лидерство, лидерство за учене, транзакционно лидерство и участващо лидерство; (б) педагогически, участващ, структурен, предприемачески стил и стил, насочен към развитие на персонала; (в) авторитарен, демократичен и овластяващ стил на лидерство. Изучаването на различните подходи към образователното лидерство показва, че оптималното функциониране на образователното звено за хора с интелектуални нарушения се основава на ефективно лидерство, което трябва да включва всички елементи, необходими за постигане на визията на структурата и за удовлетворяване на потребностите на хората с нарушения.

1.7 Ролята и приносът на директора за по-ефективното функциониране на структурите за образование на възрастни за хора с интелектуални нарушения

Ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални затруднения допринася значително за ефективното функциониране на тези структури. Проучванията върху лидерството и нормативната рамка, регулираща дейността на тези структури, показват, че лидерството оказва значимо влияние върху подобряването на ефективността на образователната единица, а следователно – и върху подобряването на резултатите на обучаемите с интелектуални нарушения. Следователно е очевидно, че ролята на директора-лидер не бива да бъде просто административна. Чрез своите отговорности и задължения той/тя трябва да допринася за постигане на ефективните цели на образователната структура, съобразени с особените нужди на възрастните обучаеми с интелектуални нарушения.

ВТОРА ГЛАВА: КОНСУЛТИРАНЕ НА ВЪЗРАСТНИ С ИНТЕЛЕКТУАЛНИ НАРУШЕНИЯ

2.1 Ползи от консултирането за възрастни с интелектуални нарушения

В третата глава на теоретичната част е разгледана темата за консултирането на възрастни с интелектуални нарушения, като акцентът е поставен върху ползите от консултирането, препятствията, които възникват в процеса, начините за тяхното преодоляване, ролята и характеристиките на консултанта, както и въпроса за дистанционното консултиране. Както показва теоретичното изследване, сред ползите от консултирането са: правилното справяне с трудностите, появяващи се в различни области от ежедневието на хората с интелектуални затруднения; себerealизация, себеосъзнаване и изграждане на самочувствие; подпомагане в учебния процес, надграждане на уменията и знанията; професионално развитие; подобряване на комуникационните умения, семейните и социалните отношения; управление на промените в средата; социална интеграция; постигане на целите на хората с нарушения в подкрепяща среда. Консултирането следва да бъде научно-педагогическо и персонално-персонализирано, като се отнася както до образователния път на обучаваните възрастни, така и до стимулиране на тяхната активност чрез мотивация за завършване на обучението. Затова е важно консултирането да се разглежда като социална функция, допринасяща за възможно най-добрата адаптация на индивида към социалния свят чрез развитие на неговите интелектуални и творчески способности.

2.2 Препятствия, които възникват по време на консултантския процес и начини за тяхното преодоляване

Наред с ползите, в процеса на консултиране могат да се появят и препятствия. Сред тях са: когнитивни затруднения; психологически и емоционални проблеми (например страх от провал и тревожност), които могат да доведат до отказ от усилията; стереотипи и предразсъдъци относно уврежданията; фактори на средата, като липса на подходяща материална база в специалните училища или липса на структури за обучение през целия живот в по-малки населени места; недостиг на квалифициран педагогически персонал за различните видове увреждания; недостатъчно държавно финансиране; липса на обучение на консултантите в предоставянето на услуги и развиването на умения у хора с интелектуални затруднения.

2.3 Ролята и характеристиките на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения

Тези препятствия могат да бъдат преодоляни чрез създаване на специфична интерактивна среда в процеса на образование и обучение на възрастни с нарушения. В този контекст консултантът следва да подпомага възрастния човек с увреждане да участва активно в учебния процес, като осигурява условия за

взаимодействие чрез интерактивни методи, активира желанието за учене, насърчава уважението, подпомага сътрудничеството и го ориентира в процеса на обучение и развитие. Консултирането на хора с интелектуални затруднения трябва да се осъществява с пълното съдействие на социалния работник, лекаря, логопеда, учителя и семейството, като винаги се вземат предвид психологическите, социалните и икономическите критерии, както и се оценяват конкретните потребности на всеки възрастен с интелектуални нарушения.

2.4 Дистанционно консултиране

Дистанционното консултиране също има значим принос, като предлага множество ползи за хората с нарушения на когнитивно, емоционално и организационно ниво, в сигурна комуникационна среда, където те могат да се изразяват свободно и без социални последици, при спазване на законовите и етичните норми. Процесът на консултиране поставя на първо място нуждите на индивида и му помага да направи ежедневието си по-функционално и спокойно. В този контекст приносът на дистанционното консултиране е особено важен в условията на съвременните технологични развития, като предоставя значителни ползи за възрастните с интелектуални нарушения, но същевременно изисква внимателно управление на възможните пречки и предизвикателства при неговото прилагане.

ОБОБЩЕНИЕ

В заключение, според теоретичния анализ на дисертационния труд, става очевиден приносът и значението на обучението през целия живот в живота на възрастните с интелектуални нарушения, където чрез подходящи образователни структури и програми на образователни звена могат да бъдат постигнати съществени подобрения в техния живот. Подчертан е и приносът и значението на ролята на директора на образователните структури, като неговите характеристики, моделът и стилът на управление и лидерство, които следва, допринасят за по-ефективното функциониране на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения. Освен това, за особено полезна услуга в образователните структури за хора с увреждания е посочена науката за консултирането и ролята на консултанта в подкрепата на хората с увреждания, особено възрастните с интелектуални нарушения. Накрая е представен и приносът на дистанционното консултиране в областта на образователните структури за тези хора.

С оглед на развиващите се нужди, които възникват по отношение на изследването на институцията на ученето през целия живот за възрастни с интелектуални нарушения, управлението на тези образователни структури и консултативните услуги в областта на специалното образование, настоящото изследване се стреми да предостави източник на информация и да изследва различни въпроси, свързани с предишния опит на преподаватели, ръководители, консултанти и помощен персонал, както и степента на приноса на ролята на ръководителя на образователната структура. Прегледът на литературата очертава различни аспекти, които насочват изследването, като значението на ефективната комуникация в образователния и консултативния процес, но и набор от техники, които могат да бъдат използвани от ръководителите на образователна структура за възрастни с интелектуални нарушения и от консултиращите психолози за

постигане на по-гладко и по-ефективно функциониране на тези образователни структури.

Както показват съответните изследвания, въпреки нарастващата информираност и осъзнатост относно нуждите на възрастните с интелектуални нарушения, често липсват организирани подходи и програми в тяхното образование. Освен това методологиите и практиките на консултиране в тази област могат да варират значително в зависимост от контекста, потребностите и наличните ресурси. Поради това е сметено за необходимо да се проведе задълбочено проучване и анализ на управленските и консултативните подходи в образованието на възрастни с интелектуални нарушения.

Затова е поставена целта – чрез представянето на възгледите, нагласите и позициите на участниците в това изследване да се изгради по-цялостна картина за по-ефективното функциониране на образователната структура за възрастни с интелектуални нарушения.

ЧАСТ ВТОРА: ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА МЕТОДОЛОГИЯ

ГЛАВА ТРЕТА: ОПИСАНИЕ НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ ПРОЦЕС

3.1 Цел, конкретни задачи, изследователски въпроси и изследователски хипотези

Изследователската цел на това проучване е да се изследват и анализират различните управленски и консултативни подходи в областта на образованието за възрастни с интелектуални нарушения. По-специално са поставени следните задачи:

О1. Да се изследва приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения.

О2. Да се проучи ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения, за да се допринесе за по-ефективното функциониране на структурата.

О3. Да се определят ползите, които възрастните с интелектуални нарушения извличат от консултирането, както и пречките, които възникват по време на консултативния процес.

О4. Да се проучи ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения.

Въз основа на горното са формулирани следните изследователски въпроси:

1.) Какъв е приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения?

2.) Каква е ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения?

3.) Какви са ползите за възрастните с интелектуални нарушения от консултирането и какви са пречките, които възникват по време на консултативния процес?

4.) Каква е ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения?

Изследователските хипотези към всеки изследователски въпрос, които трябва да бъдат проверени или отхвърлени, са следните:

Хипотеза 1: Специалните педагози на възрастни с интелектуални нарушения твърдят, че ученето през целия живот допринася за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения.

Хипотеза 2: Специалните педагози на възрастни с интелектуални нарушения посочват, че ролята на директора на образователна структура за хора с увреждания е решаваща.

Хипотеза 3: Очаква се специалните педагози на възрастни с интелектуални нарушения да се съгласят, че консултативният процес чрез образователни консултативни програми предлага ползи за възрастните с интелектуални нарушения.

Хипотеза 4: Специалните педагози на възрастни с интелектуални нарушения приемат ползите, които една образователна консултативна програма предлага на

тези лица, но също така подчертават и някои пречки, които възникват по време на консултативния процес.

Хипотеза 5: Очаква се специалните педагози на възрастни с интелектуални нарушения да се съгласят, че консултантът в една образователна структура за възрастни с увреждания играе важна роля в образователната дейност и в оперативната цел на подобна образователна структура.

3.2 Избор на изследователски метод и техники за събиране на данни – Провеждане на изследователския процес

За да бъдат изследвани горепосочените изследователски въпроси, е приложено смесено изследване (качествено и количествено) в специализирани образователни заведения за възрастни с интелектуални нарушения в Гърция, по-конкретно в географския регион Централна Гърция. Извадката е подбрана чрез целенасочен подбор и се състои от 120 преподаватели в специализирани образователни заведения за възрастни с интелектуални нарушения (количествено изследване) и 12 директори и консултанти на тези заведения (качествено изследване). За целите на изследването са използвани въпросници и полуструктурирани интервюта.

Преди основното изследване е проведено пилотно проучване с участието на 20 преподаватели, които отговарят на въпросника, и 2 директори, които отговарят на интервюта. След необходимите корекции, произтичащи от пилотното проучване, въпросникът е разпространен по електронен път чрез интернет в Google Form, придружен от информационно писмо. По този начин са събрани 120 въпросника, след което данните са кодирани и анализирани със SPSS (версия 21). Изследователският процес продължава седем месеца (от юли 2024 г. до януари 2025 г.).

В допълнение, през този период се провеждат срещите за интервюта с директорите и консултантите на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения. По време на интервюта е използван диктофон, а за всяка сесия се попълва формуляр за коментари (Google Form). Всички интервюирани дават своето съгласие интервюта им да бъдат записани с разбиране. Записаните интервюта, бележки и наблюдения са напълно транскрибирани във формуляр за наблюдения (Google Form), така че интервюираният материал да бъде превърнат в писмен текст и обработен в процеса. Спазени са етичните правила (анонимност, конфиденциалност и др.). По отношение на въпросника, той е придружен от въвеждаща информационна бележка за целта на изследването и изследователската процедура, след която следват 7 въпроса със затворен отговор относно личните и демографските данни на участниците в проучването. След това въпросникът съдържа 126 въпроса в следните четири раздела, със затворен отговор и петстепенна Ликертова скала:

- Раздел 1: Приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения (въз основа на литературния преглед). От участниците е поискано да отговорят на 15-те променливи в следния въпрос:

„До каква степен сте съгласни, че следните причини представляват ползи за възрастни с интелектуални нарушения от участието им в програма за учене през целия живот?“ Тези 15 променливи са: *социална интеграция, социален контакт/взаимодействие, придобиване на умения, придобиване на формална*

квалификация, признание и приемане, когнитивно развитие, лична автономия и независимост, личностно развитие, подобряване на ежедневиия трудов живот, равен достъп до ежедневи блага, трудова рехабилитация, намиране на работа, професионално развитие, финансова автономия, икономическо подобрене.

- Раздел 2: Ролята и характеристиките на ръководителя на образователна единица за възрастни с увреждания (Multifactor Leadership Questionnaire Manual, Bass & Avolio, 2004). От участниците е поискано да отговорят на 20-те променливи, свързани с характеристиките на директора на образователна структура за възрастни с нарушения, и на 30-те променливи, свързани с ролята на директора на образователна единица за възрастни с увреждания. По отношение на характеристиките на директора на образователна структура за възрастни с увреждания, 20-те променливи са: *уважение към нуждите на служителите, социална чувствителност, стремеж към най-доброто за институцията, отговорност и почтеност, емоционална интелигентност и честност, принос към реализирането на цялостната образователна и педагогическа дейност на институцията, предоставяне на качествени образователни услуги, изтъкване на силните страни на преподавателите, мотивиране на преподавателския състав за постигане целите на образователната единица, награждаване на служителите за добро представяне, осигуряване на материално-техническа инфраструктура, предоставяне на време за обучение на служителите, демонстриране на нови начини за реализиране на образователните проекти на звеното при необходимост, стимули за подобряване представянето/самооценката на преподавателите, възлагане на конкретни отговорности на служителите, достатъчно финансови ресурси за постигане на висококачествено обучение, вземане на решения след предварително изслушване мнението на служителите, наличие на организационни структури (напр. комисии по качество) за подобряване на качеството, свобода за доброволни действия на служителите и стриктен контрол върху служителите. По отношение на ролята на директора на образователна единица за възрастни с интелектуални затруднения, 30-те променливи са: *изграждане на позитивен климат, ефективна комуникация с целия преподавателски състав, уважение към служителите като личности, а не само като част от екип, третиране на всеки като отделен индивид със собствени нужди и способности, смислен диалог за решаване на проблеми чрез търсене на различни мнения/гледни точки, значимост на консултирането за възрастни с интелектуални затруднения при участие в подходящи програми, признаване приноса на преподавателите за развитието на звеното, колективно осъзнаване на образователната мисия, определяне на визията и целите на институцията, напътствия и подкрепа за служителите, популяризиране дейностите на институцията пред по-широката общественост, използване на иновативни действия, стимули за обучение на служителите, разпределение на роли и отговорности според поставените цели, отворена комуникация между институцията и външната среда, използване на стратегически методи за анализ на възгледите на различните преподаватели относно външната среда, принос към силна култура на сътрудничество, подкрепа и съвети за преподавателите при всякакъв проблем, правилно планиране на дейностите на звеното, мотивиране на възрастни с интелектуални нарушения да участват в консултантска**

програма, внимание и грижа при грешки и нередности, спазване на нормативната рамка и регулациите, непрекъсната и ясна оценка на образователната дейност относно удовлетворяването на потребностите на обучаемите, обсъждане на ценности и убеждения, откриване на всички грешки, справяне с проблеми преди да станат трайни, оригиналност в управлението на проблемите на единицата, чувство за власт и увереност, намеса само при влошаване на проблемите и затрудняване на климата в звеното, както и забавяне на реакцията при спешни въпроси.

- Раздел 3: Ползите и пречките, които възникват по време на консултативния процес. От участниците е поискано да отговорят на 11-те променливи във въпроса „До каква степен сте съгласни, че следните фактори представляват ползи за възрастни с интелектуални нарушения от участието им в консултантски програми?“ и на 18-те променливи във въпроса „До каква степен сте съгласни, че следните причини затрудняват участието на човек с увреждане в консултантски програми?“. Относно ползите от консултирането, 11-те променливи са: *уважение и самочувствие, възможности за взаимодействие, диалог като средство за комуникация, социална интеграция, програма, основана на нуждите на обучаемите, обсъждане и информиране по различни въпроси от ежедневието на възрастни с интелектуални нарушения, приемане на различието, гладко сътрудничество, чувство за принадлежност, трудова рехабилитация и създаване на по-голямо желание за учене. Относно пречките пред консултирането, 18-те променливи са: липса на самоувереност, липса на подкрепа от семейната среда, липса на подходящи образователни структури, възрастни, живеещи в труднодостъпни райони/липса на транспорт, маргинализация и социално изключване, липса на информация за консултантския сектор, липса на стимули за участие в консултантски програми от страна на институциите за неформално образование, минимален брой консултантски програми на национално ниво, предишен негативен образователен опит, здравословни проблеми, негативно отношение на възрастни с интелектуални нарушения към консултантски програми, тъй като вярват, че няма да научат нищо, негативно отношение към консултантски програми, тъй като вярват, че това, което ще научат, може да бъде научено по друг начин, а не чрез участие в програми за учене през целия живот и консултиране, ограничена полезност на работното място, недостатъчен доход, безработица, разходи за участие, възраст („Твърде съм стар, за да уча.“) и липса на време.*
- Раздел 4: Ролята и характеристиките на консултанта в образователна единица за хора с увреждания. От участниците е поискано да отговорят на 16-те променливи, свързани с характеристиките на консултанта в структура за обучение на възрастни с нарушения, и на 16-те променливи, свързани с ролята на консултанта в образователна единица за възрастни с увреждания. Относно характеристиките на консултанта за възрастни с интелектуални затруднения, 16-те променливи са: *укрепване на самоувереността на обучаемите, климат на доверие и взаимно уважение, съвестност, насоки за преодоляване на възникващи препятствия, сътрудничество с целия образователен персонал на звеното, добра комуникация, умение да слуша, климат на сигурност и приемане на различието, уважение към доброволното участие на обучаемия в консултантската програма, разбиране, адекватна и подходяща подготовка, търпение, доброжелателност, подпомагане на обучаемите при вземане на решения,*

спокойствие, учтивост, подкрепящо отношение към уязвими групи, организирано планиране, неутрално отношение към възгледите и убежденията на обучаемите и обективност. Освен това, относно ролята на консултанта в образователна единица за възрастни с нарушения, 16-те променливи са: подпомагане при поставяне на цели, предоставяне на достатъчно информация, определяне на граници в консултантския процес, оптимистичност, създаване на гъвкава програма, устойчивост, използване на ресурси/изследователски дух, предотвратяване и справяне с трудности, последователност при изпълнение на графика, позитивност/чувство за хумор, предоставяне на необходимото допълнително време и пространство и ненатрапчивост.

Раздели 3 и 4 са базирани на Papakonstantinou (2011) и Cooper et al. (2005). Количественият анализ на данните от въпросника е проведен чрез описателна статистика (средни стойности, стандартни отклонения, проценти и честоти), с цел да се уловят тенденции и ключови променливи, свързани с възприятията на участниците. Повечето въпроси във въпросника са оценявани чрез петстепенна Ликертова скала (1 = Изобщо не, до 5 = В много голяма степен), което позволява количествено измерване на нагласите и мненията.

За да се изследва възможното наличие на статистически значими разлики в отговорите въз основа на демографските и професионалните характеристики на участниците, са приложени непараметрични тестове:

- Mann-Whitney U тест за двувариантни категории (като пол или сектор на заетост),
- Kruskal-Wallis H тест за многовариантни категории (като възрастова група, образователно равнище или професионален опит).

Горепосочените тестове са сметени за подходящи, тъй като променливите не отговарят на условията за нормалност на разпределението, изисквани за параметричните тестове.

По отношение на надеждността на изследователския въпросник тя е осигурена чрез индекса на Cronbach's Alpha. Въз основа на стойностите на Cronbach's Alpha е установено, че въпросникът е с много висока надеждност, тъй като всички променливи показват стойности над допустимия праг от 0.70, а повечето от тях надвишават 0.90, което показва отлична степен на надеждност при измерването на изследваните променливи.

- Приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения (15 променливи): Cronbach's alpha = 0.921
- Ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения (50 променливи): Cronbach's alpha = 0.956
- Ползи за възрастните с интелектуални нарушения от консултирането и пречките, които възникват по време на консултативния процес (29 променливи): Cronbach's alpha = 0.891
- Роля на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения (32 променливи): Cronbach's alpha = 0.928

Анализ на надеждността на въпросника

Таблица 1.		
Части от въпросника	Брой променливи	Alpha Cronbach
Принос на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастни с интелектуални нарушения	15	0,921
Ролята на директора на структури за образование на възрастни с интелектуални нарушения	50	0,956
Ползи от консултирането за възрастни с интелектуални нарушения и пречки, които възникват в процеса на консултиране	29	0,891
Ролята на консултанта за възрастни с интелектуални нарушения	32	0,928

По отношение на валидността на въпросника, тя се доказва чрез съответствието на въпросите на изследователския инструмент с всеки изследователски въпрос:

- Изследователски въпрос 1 (Какъв е приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения?) – Въпроси от въпросника: Раздел А: А1 до А15
- Изследователски въпрос 2 (Каква е ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения?) – Въпроси от въпросника: Раздел В: В1 до В50
- Изследователски въпрос 3 (Какви са ползите от консултирането за възрастни с интелектуални нарушения и какви са пречките, които възникват по време на консултативния процес?) – Въпроси от въпросника: Раздел С: Ползи → С1 до С11, Пречки → С12 до С29
- Изследователски въпрос 4 (Каква е ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения?) – Въпроси от въпросника: Раздел D: D1 до D32

Относно интервюто – то е проведено лице в лице, полуструктурирано, с отворени въпроси. В началото са зададени 3 въвеждащи въпроса за профилиране на участниците. След това за всеки изследователски въпрос са включени по 2 въпроса, базирани на литературния преглед. По-конкретно, първо, по **Изследователски въпрос 1** (Какъв е приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастни с интелектуални затруднения?), участниците са помолени да отговорят на **Въпрос 1А** (До каква степен ученето през целия живот подобрява личностното и социалното развитие на възрастни с интелектуални нарушения?) и на **Въпрос 1В** (До каква степен ученето през целия живот подобрява икономическото и професионалното развитие на живота на възрастни с интелектуални нарушения?). Второ, по **Изследователски въпрос 2** (Каква е ролята на директора на структури за обучение на възрастни с интелектуални нарушения?), участниците са помолени да отговорят на **Въпрос 2А** (Кои са характеристиките на директора на структури за обучение на възрастни с интелектуални нарушения?) и на **Въпрос**

2В (Как следва да функционира директорът на образователни структури за възрастни с интелектуални нарушения при изпълнението на своите задължения в образователната единица?). Трето, по **Изследователски въпрос 3** (Какви са ползите от консултирането за възрастни с интелектуални нарушения и кои са пречките, които възникват в процеса на консултиране?), участниците са помолени да отговорят на **Въпрос 3А** (Какъв е приносът на консултирането в специалното образование за възрастни с интелектуални нарушения?) и на **Въпрос 3В** (Кои са трудностите в специалното образователно консултиране за възрастни с интелектуални нарушения?). Освен това, по **Изследователски въпрос 4** (Каква е ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения?), участниците са помолени да отговорят на **Въпрос 4А** (Кои са основните характеристики, които считате за важни за ефективна консултантска връзка с възрастни с интелектуални нарушения?) и **Въпрос 4В** (Кои подходи или методи използвате за консултиране на възрастни с интелектуални нарушения?). Накрая, в края на интервюто има въпрос, в който участниците могат да добавят свои мнения относно обсъдените теми и това, което считат за важно за образованието на хора с нарушения, по отношение на основните предизвикателства за подобряване на образованието, управлението на структурите и консултирането за възрастни с интелектуални затруднения в бъдеще. (Въпрос: Преди да приключим интервюто, бихте ли желали да добавите нещо във връзка с обсъденото, което считате за важно за образованието на хора с увреждания, относно основните предизвикателства за подобряване на образованието, управлението на структурите и консултирането за възрастни с интелектуални нарушения в бъдеще?).

Качественият анализ е основан на тематичен анализ, следвайки стъпките на модела на Braun и Clarke (2006). Анализът се базира на индуктивния процес на идентифициране, кодиране и категоризиране на теми чрез полуструктурираните интервюта, за да се открият опита, нагласите и интерпретациите на участниците по отношение на разглежданата тема. Приложението на горепосочените методи за анализ е структурирано въз основа на четирите изследователски въпроса, както следва:

- По първия изследователски въпрос, свързан с възприеманите ползи от участието на възрастни с интелектуални нарушения в структури за учене през целия живот, е приложен описателен статистически анализ (средни стойности, стандартни отклонения) и непараметрични проверки, докато качественият анализ разкрива теми като засилване на самочувствието, социална интеграция и функционална автономия.
- Вторият изследователски въпрос изследва характеристиките, приписвани на ролята на ръководителя на образователни структури за възрастни с увреждания. Проведени са анализ на средните стойности по характеристики и статистически проверки на разликите според демографските променливи. В допълнение, тематичният анализ откроява въпроси, свързани с лидерство, организационна ефективност и човешки качества на управленската роля.
- По третия изследователски въпрос, който се отнася до ползите и пречките за участие в консултирането, количественият анализ показва високи стойности за променливи като самочувствие, социално взаимодействие и приемане на различието, докато като значими пречки се открояват липсата на самоувереност, съпротивата от страна на семейството и географските ограничения. Качественият анализ подчертава допълнителни измерения като

значението на емоционалната подкрепа, културните предразсъдъци и необходимостта от подкрепа от семейството и институционалния контекст.

- Накрая, по четвъртия изследователски въпрос, свързан с ролята на консултанта в образованието на възрастни с интелектуални нарушения, анализът се съсредоточава върху идентифицирането на ключови професионални и междуличностни характеристики (като емпатия, насочване, неутралност, комуникационни умения), докато интервютата открояват методологически подходи, персонализирана подкрепа и емоционална връзка като основни оси на консултативната роля.

Като цяло използването на комбинирани методи и множество статистически инструменти повишава валидността на изследването и позволи кръстосана проверка на резултатите, улавяйки както общите тенденции, така и качествените аспекти на изследвания въпрос.

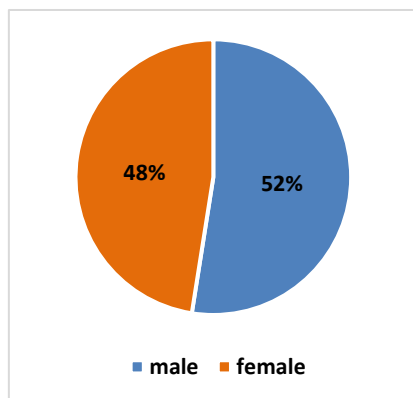
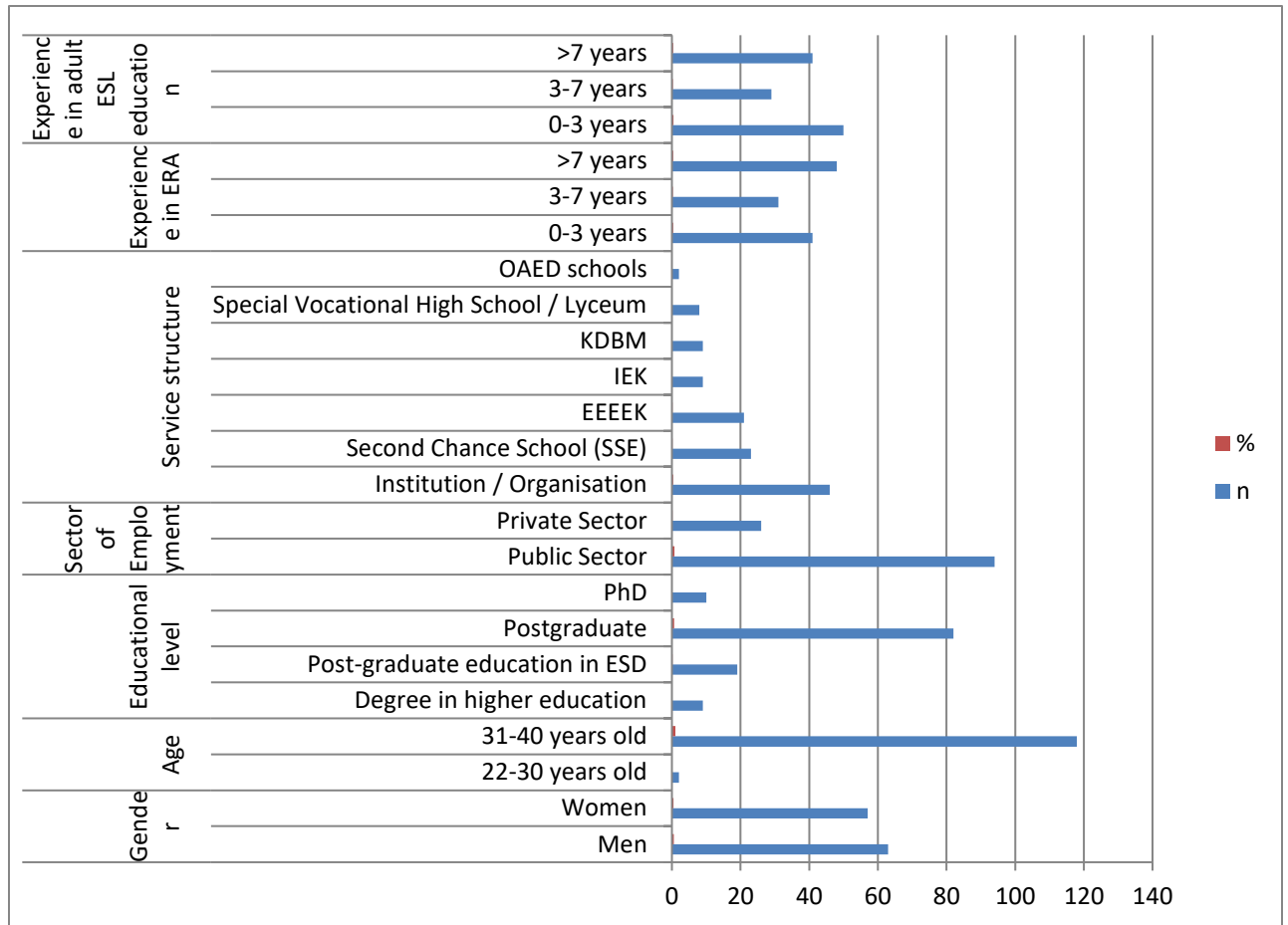
ГЛАВА ЧЕТВЪРТА: ПРЕДСТАВЯНЕ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

4.1 Профил на участниците

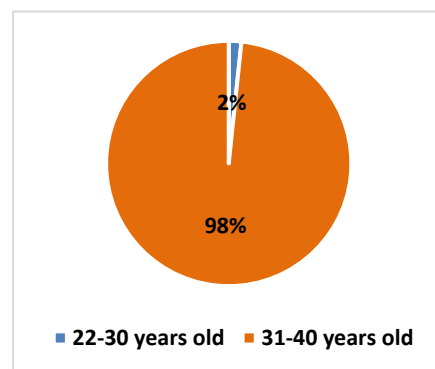
Таблица 1 представя демографските и професионални характеристики на извадката от това изследване ($N = 120$). По отношение на пола: мъжете съставляват 52,5% ($n = 63$), а жените – 47,5% ($n = 57$) от цялата извадка. По отношение на възрастта: огромното мнозинство от участниците (98,3%, $n = 118$) попадат във възрастовата група 31–40 години, докато само 1,7% ($n = 2$) са във възрастовата група 22–30 години. По отношение на образователното равнище: най-големият процент от респондентите посочват, че притежават магистърска степен (68,3%, $n = 82$), докато по-малък процент (8,3%, $n = 10$) имат докторска степен. Освен това 15,8% ($n = 19$) имат следдипломна квалификация в областта на специалното образование и педагогиката, а 7,5% ($n = 9$) – висше образование от университет или технологичен институт като най-висока квалификация. По отношение на заетостта: повечето респонденти са заети в публичния сектор (78,3%, $n = 94$), докато 21,7% ($n = 26$) работят в частния сектор. По отношение на вида институция: най-много работят в структури като фондации или организации (38,3%, $n = 46$), следвани от служители в училища за втори шанс (19,2%, $n = 23$), професионални училища (17,5%, $n = 21$), Институт за професионално обучение и Център за учене през целия живот (7,5% всеки, $n = 9$), докато по-малки проценти се срещат в специалните професионални гимназии, лицей и училища на Организация за заетост на работната сила.

По отношение на опита в обучението на хора със специални образователни потребности (СОП): 40% ($n = 48$) съобщават за опит от над 7 години, 34,2% ($n = 41$) – до 3 години, а 25,8% ($n = 31$) – между 3 и 7 години. Подобно разпределение се наблюдава и за опита в обучението на възрастни със СОП: 41,7% ($n = 50$) съобщават за опит до 3 години, 34,2% ($n = 41$) – над 7 години, а 24,2% ($n = 29$) – между 3 и 7 години.

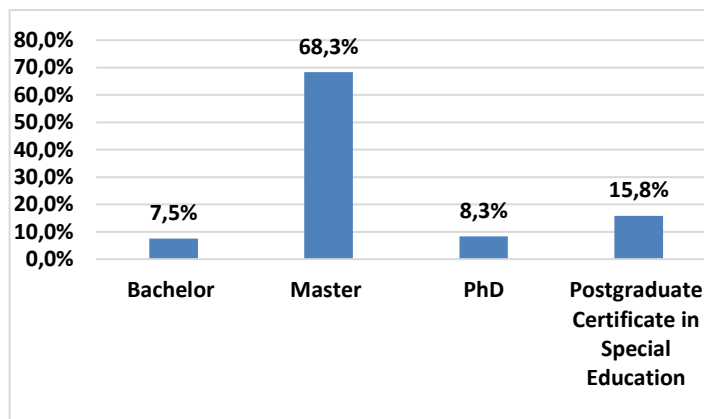
Диаграма 1. Демографски и професионални характеристики на участниците

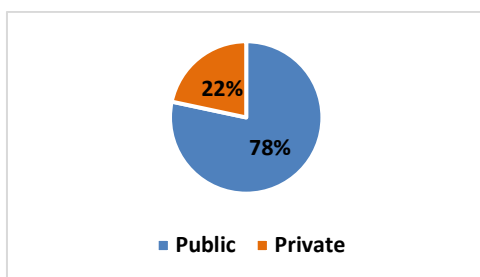
Диаграма 2
Пол.

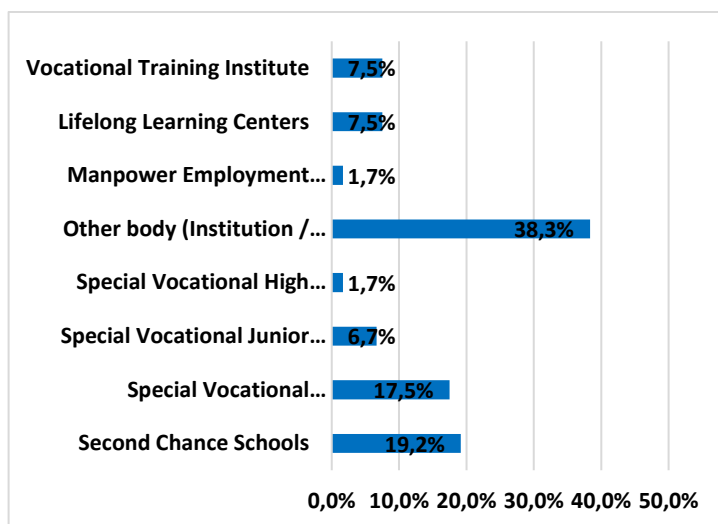
Диаграма 3
Възраст.

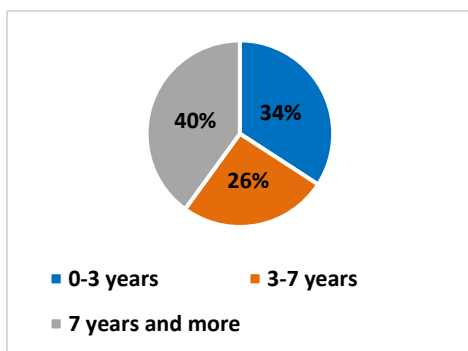
Диаграма 4
Образователни степени.

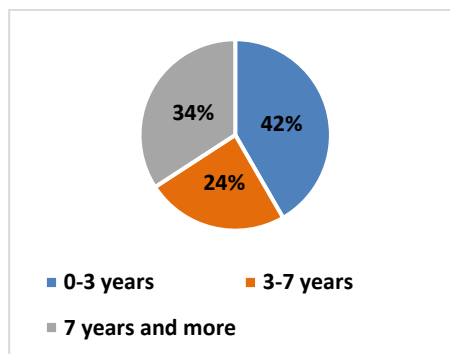
Диаграма 5 Сектор на работа

Диаграма 6 Структура на службата .

Диаграма 7
Професионален опит в обучението на хора

Диаграма 8
Години опит в обучението

със специални образователни потребности *на възрастни със специални образователни потребности*

По отношение на участниците в интервютата – включват се дванадесет (12) професионалисти, работещи в областта на образованието на възрастни с интелектуални нарушения. От цялата извадка седем (7) са жени и пет (5) – мъже, което отразява по-голямото участие на жените в тази професионална сфера. Участниците идват от широк спектър от научни и професионални дисциплини, като: икономисти (PE80), математици (PE03), филолози (PE02 и PE02.05), учители по английски език (PE06), специални педагози, психолози (PE23), информатици (PE86), учители (PE70), социални работници – логопеди, както и образователни мениджъри или специалисти от сродни социални и екологични области. Някои от участниците имат административен опит като заместник-директори или ръководители на отдели, което засилва многоизмерната перспектива на образователните структури.

Техният преподавателски и професионален опит в областта на образованието на възрастни с увреждания варира от 3 до над 20 години, със средна стойност около 13–15 години. Повечето от тях са били заети в държавни образователни структури като Училища за втори шанс, Специални професионални работилници и Държавни институти за професионално обучение. В допълнение, някои имат опит в структури за психично здраве и социални грижи, предоставяйки образователни или консултативни услуги на хора с интелектуални и множествени увреждания.

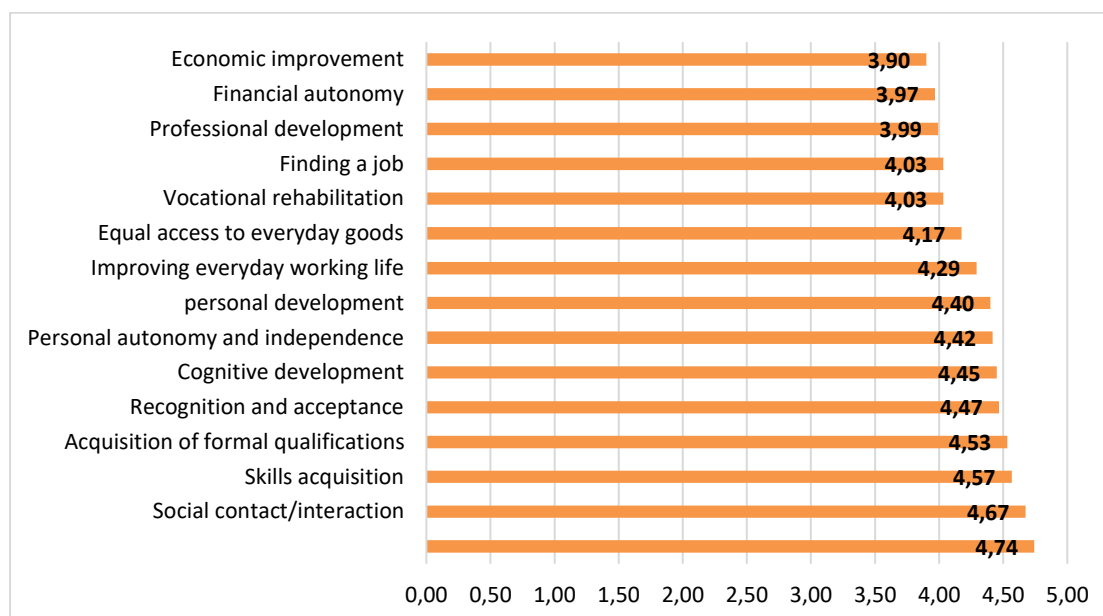
4.2. Отговор на изследователските въпроси

Изследователски въпрос 1

От резултатите на количественото проучване и по отношение на първия изследователски въпрос (приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения) се установи, че „Социалната интеграция“ и „Социалните контакти/взаимодействие“ са оценени като най-важните ползи от участието. След тях се нареждат „Придобиване на умения“ и „Придобиване на официални квалификации“, което подчертава и приноса на структурата за развитието на професионални и когнитивни компетентности.

Също така високи стойности получават „Признание и приемане“ и „Когнитивно развитие“, което показва значението на социалното признание и личностното развитие. В противоположния край на спектъра, най-ниски средни стойности получават „Икономическо подобрене“, „Икономическа автономия“ и „Професионално развитие“, което показва, че икономическите и трудови ползи от участието се възприемат като по-слабо изразени в сравнение със социалните и личностните ползи. Като цяло е показано, че участието в образователни структури за възрастни с увреждания най-вече засилва социалната интеграция и личностното развитие, докато икономическите резултати се възприемат от участниците като по-малко непосредствени или значими.

Графика 9 - Средни стойности на оценката на ползите от участието в образователна структура за възрастни с увреждания

Резултатите от качествения анализ показват, че разказите на участниците разкриват, че участието в програми за учене през целия живот е от решаващо значение за засилване на самочувствието на възрастните с интелектуални нарушения. Извлеченията от интервютата демонстрират, че чрез участието си хората с интелектуални нарушения успяват да се свържат с други, да изградят взаимоотношения и да намаляват социалната изолация. Ученето през целия живот изглежда действа като поле за ежедневна практика на умения, необходими за самостоятелен живот, като обучението допринася за постигане на личностно удовлетворение.

Въпреки положителните елементи обаче се отчита силно присъствие на пречки: култура на несигурност, изразена или от самите участници, или от техните семейства, страх от загуба на социални помощи и липса на институционална подкрепа, което подчертава двойното изключване – социално и институционално.

Интервютата показват, че професионалистите, работещи в образователните структури, се представят като ключови фигури, които чрез иновативни действия и постоянна подкрепа овластяват хората с увреждания.

Тези резултати се потвърждават и в литературата, която подчертава приноса на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения, ползите, които този процес предлага, но и пречките, които могат да възпрепятстват неговото протичане.

Таблица 2. Тематични оси на първия изследователски въпрос

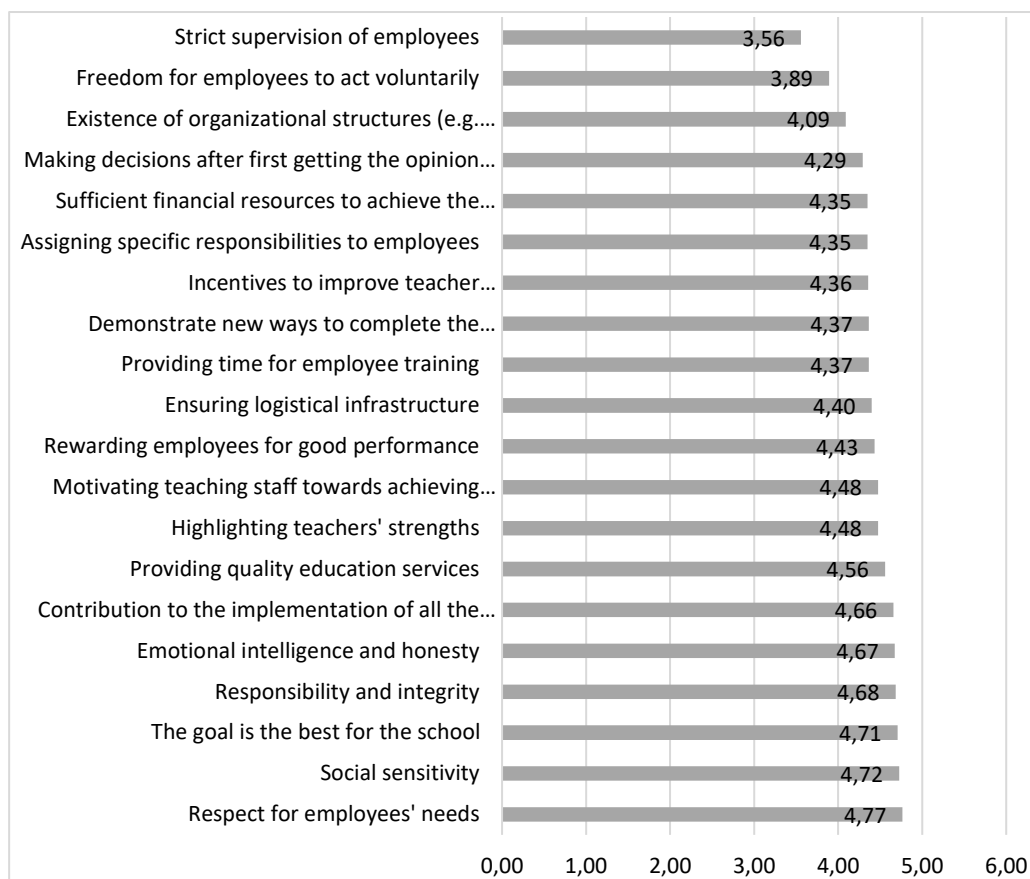
Тематична категория	Код	Показателен откъс
Укрепване на самооценката и самоувереността	Придобиване на позитивен образ за себе си	„Обикновено... това са хора с ниска самооценка... след 2 години придобиват самоувереност, ‘отварят се’, търсят работа...“ (Q5)
	Психологическо овластяване	„Участието... засилва тяхната самооценка... укрепва чувството им за принадлежност“ (Q2).
Развитие на социални умения и мрежи	Социална интеграция	„Те влизат в контакт с други хора, изграждат взаимоотношения и активно участват в социалния живот...“ (Q9).
	Изграждане на междуличностни отношения	„Тези хора са подценявани... социалното приемане идва постепенно.“ (Q6)
Засилване на автономността и ежедневно функциониране	Развитие на ежедневи умения	„По време на хранене те се хранят самостоятелно...“ (Q4)
	Формиране на независимост	„Стават по-независими, тяхната автономност се засилва.“ (Q9)
Образователното развитие като инструмент за личностно развитие	Непрекъснато учене	„Продължиха обучението си в професионални гимназии.“ (Q5)
	Удовлетворяване на стремежи	„Искат да учат... често това е и тяхно желание.“ (Q5)
Барии пред развитието	Страх от загуба на помощи	„Мислят, че ще им спрат помощите... или дори че участието в семинари е проблем...“ (Q9)
	Съпротива от страна на семейството	„Нито самите хора, нито родителите им съдействат...“ (Q9)
	Структурни институционални барии	„Законодателната рамка изобщо не е благоприятна...“ (Q9)
Ролята на образователните структури и професионалистите	Подкрепа от професионалисти	„Работата на нашата структура датира от много години...“ (Q12)
	Иновативни програми	„Ние сме модел-център, отличен от ЕС за своята оригиналност и дейности...“ (Q4)

Втори изследователски въпрос 2

По отношение на втория изследователски въпрос (ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения), анализът

на въпросника показва, че най-важните характеристики, приписвани на директора на такава структура, са „Уважение към нуждите на служителите“ и „Социална чувствителност“, което показва, че участниците смятат емоционалното и социалното измерение на ролята на директора за фундаментално. Силен акцент е поставен и върху етиката, отговорността и емпатията като централни характеристики на лидерството. Идентифицирани са и измерения, свързани с ежедневно функциониране на структурата и качеството на услугите, като „Принос към изпълнението на образователния проект“ и „Предоставяне на качествени образователни услуги“, които са оценени положително. За разлика от тях, „Наличие на организационни структури“ и „Свобода на служителите да действат по собствена инициатива“ получават по-ниски оценки в сравнение с другите измерения. Силният надзор също е снетен за по-малко желан. По отношение на ролята на директора на образователната единица за възрастни с увреждания, създаването на позитивен климат изглежда се оценява като най-важно, което подчертава значението на подкрепяща и благоприятна среда. Следват ефективната комуникация с целия преподавателски състав, уважението към служителите като личности, а не само като членове на екипа, и отнасянето към всеки човек като към отделна личност с уникални потребности и способности. Същевременно насърчаването на смислен диалог за решаване на проблеми откроява значението на многообразието и търсенето на различни гледни точки. Високо е оценена и необходимостта от консултиране на възрастните с интелектуални нарушения, за да могат те да посещават подходящи програми. Що се отнася до административната рамка, формулирането на визията и целите на структурата, насочването и подкрепата на служителите и публичността на действията в общността са оценени положително. В същото време високо значение е придадено на използването на иновативни действия, стимули за обучение и правилното разпределение на ролята. Въпреки това по-ниски стойности са отчетени за показатели като чувство за власт и доверие, намеса само когато проблемите се задълбочават и забавяне при реагиране на спешни въпроси.

Графика 10 - Графично представяне на средните стойности за характеристиките, приписвани на директора на образователна структура за възрастни с увреждания

Графика 11- Графично представяне на средните стойности за ролята на директора на образователна единица за възрастни с увреждания

От резултатите от качествения анализ се установява, че участниците подчертават значението на етиката, приемането и емоционалната интелигентност като ключови компоненти на успешната управленска роля в подобни структури. Техните разкази показват, че директорът изпълнява сложна роля, която включва организация на структурата, прилагане на образователни стратегии и участническо лидерство. Признава се, че лидерството трябва да бъде гъвкаво, сътрудническо и основано на диалог със служителите и обучаемите. Също така се подчертава значението на позитивния климат за гладкото функциониране на структурата. Особен акцент е поставен върху трудностите, пред които се изправя директорът, като недостатъчно финансиране, бюрокрация и ограничени инициативи поради централизираните структури. Разказите открояват напрежението между институционалната роля и ежедневната образователна практика. Участниците признават отговорността на директора като ключова фигура за създаването на приобщаваща, безопасна и подкрепяща среда. Фокусирането върху достойнството и нуждите на обучаемите е основен критерий

за успеха на образователната единица. Тези резултати се потвърждават и в литературата, където се подчертава ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения за постигане на ефективното функциониране на тези структури – чрез своите лидерски характеристики и действия той/тя може динамично да допринесе за правилното функциониране на структурата и удовлетворяването на нуждите на хората с увреждания.

Таблица 3. Тематични оси и кодове за втория изследователски въпрос

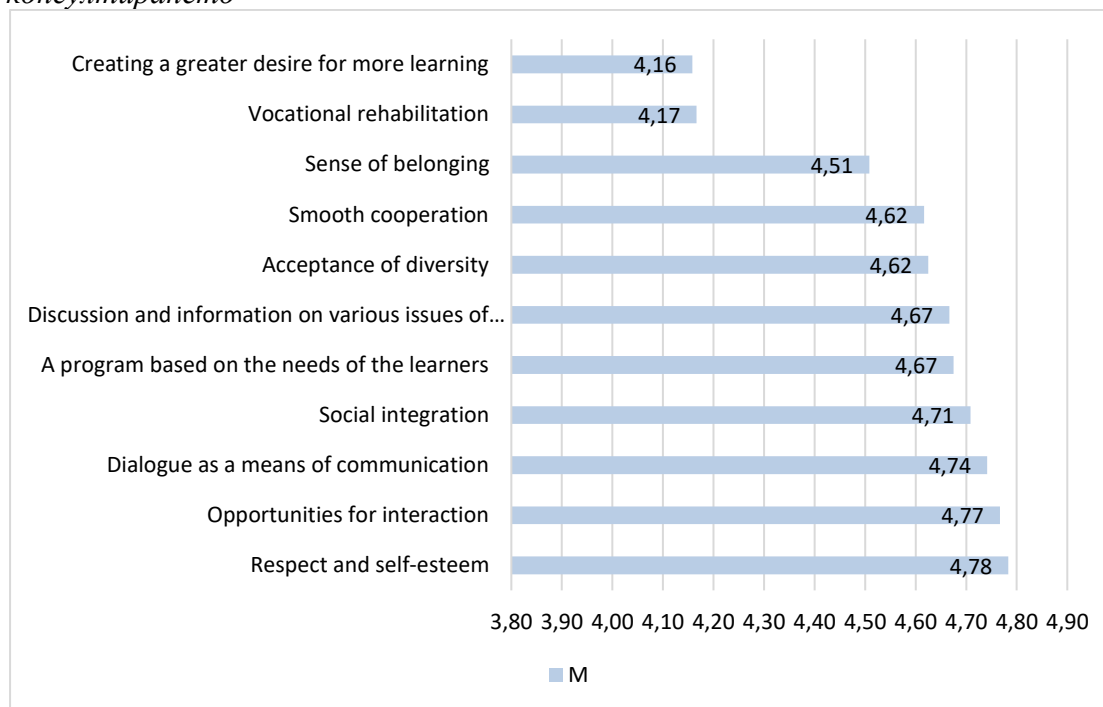
Тематична категория	Код	Показателен откъс
Персонални характеристики	Емпатия и приемственост	„Необходимо е ръководителят да бъде достатъчно толерантен... да проявява приемане и разбиране.“ (Q6)
	Човешки подход	„Човешка личност с толерантност и емпатия.“ (Q5)
Лидерство и организация	Организационна и управленска компетентност	„Има управленска и организационна роля. Определя стратегическата посока...“ (Q10)
	Партиципативно лидерство	„Да бъдеш ‘лидер’... слуша екипа, планира заедно с тях...“ (Q12)
Създаване на позитивна атмосфера	Сътрудничество и взаимно уважение	„Трябва да има сътрудничество, разпределение на ролите и добра атмосфера.“ (Q5)
	Овластяване на персонала	„Ръководителят подкрепя персонала... насърчава и насочва.“ (Q9)
Предизвикателства на ролята	Бюрокрация и липса на ресурси	„В Гърция директорът е само администратор, изгубен е в административното...“ (Q4)
	Ограничени отговорности	„Не може да взема решения... ние просто натискаме едно копче.“ (Q8)
Подкрепа на обучаемите	Фокус върху нуждите на хората с увреждания	„Проявява интерес към обучаемите... прилага приобщаващ модел.“ (Q7)
	Насърчаване на равенство и приобщаване	„Структурата трябва да бъде приятелска, приобщаваща.“ (Q10)

Трети изследователски въпрос 3

По отношение на третия изследователски въпрос (ползите от консултирането и пречките за участие), анализът на въпросника разкрива много позитивно отношение към предоставяните услуги. Участниците възприемат консултирането като ключов фактор за засилване на тяхната самооценка и достойнство. Междудличностната комуникация и социалното взаимодействие в процеса на консултиране също се открояват като важни измерения. Подчертана е и ролята на консултирането за насърчаване на социалната интеграция и приемането на хората с увреждания. Най-ниски средни стойности са отчетени при променливите

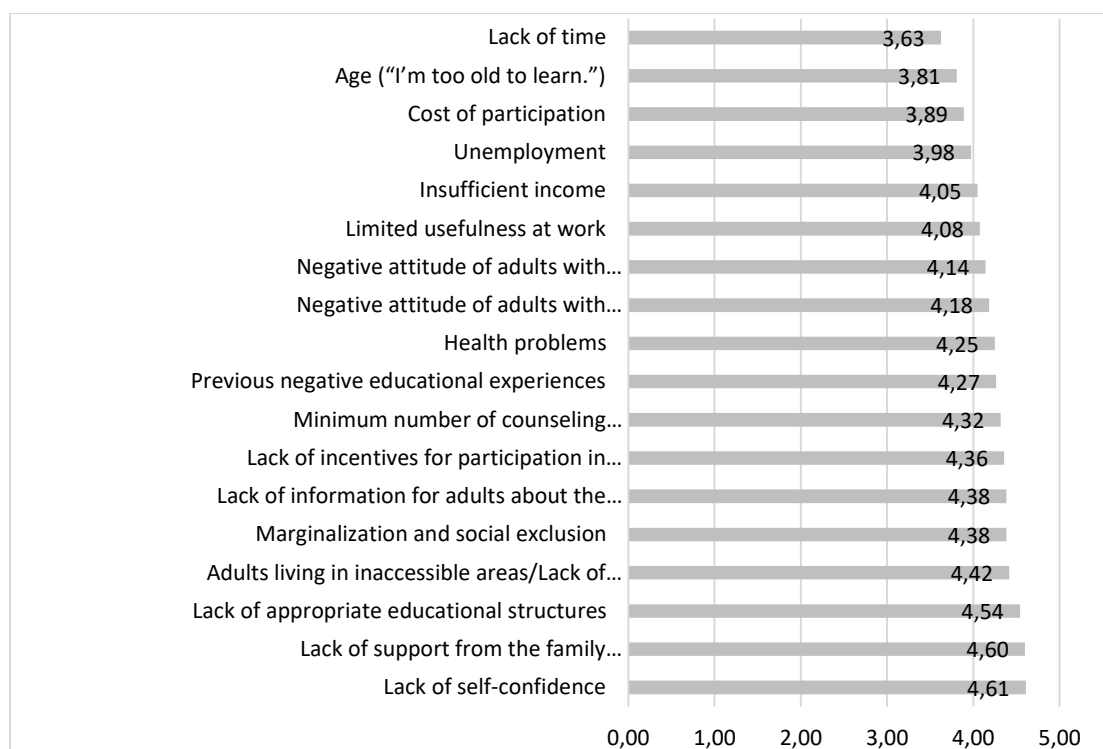
„Професионална рехабилитация“ и „Създаване на по-голямо желание за допълнително учене“. Това откритие може да отразява или ограничени очаквания на участниците по отношение на заетостта, или необходимостта от допълнително засилване на стимулите за учене през целия живот.

Графика 12 - Графично представяне на средните стойности за ползите от консултирането

По отношение на пречките за участие на човек с увреждане в консултативни програми се установи, че съществува широк спектър от бариери. Най-значимата бариера изглежда е липсата на самоувереност, елемент, който подчертава вътрешното ограничение и необходимостта от засилване на самочувствието и усещането за лична компетентност. След това се открояват липсата на подкрепа от семейната среда и отсъствието на подходящи образователни структури, които демонстрират влиянието на непосредствената среда и институционалните дефицити върху достъпа до консултиране. Други важни бариери включват географска изолация и липса на транспорт, както и социална маргинализация и изключване, което подчертава значението на социалната интеграция и достъпността. Съществена е и липсата на информираност за ролята на консултирането. Отговорите на участниците показват значителни вариации в нагласите, вероятно поради личен опит или предрасъдъци. И накрая, бариери като недостатъчен доход, безработица, разходи за участие, възраст и липса на време отразяват социално-икономическите и практически ограничения, често срещани при достъпа до образование за възрастни.

Графика 13 - Графично представяне на средните стойности за бариерите пред участието на човек с увреждане в консултирането

Както показва анализът на интервютата, консултирането се признава като инструмент за самопознание, изразяване и засилване на самоувереността. Разказите показват, че чрез диалог и целенасочено напътствие хората с интелектуални нарушения подобряват своята самооценка и придобиват функционални умения. Според интервютата консултативният процес действа като катализатор за социално участие и подкрепя образователния проект като цяло, като същевременно функционира като механизъм за комуникация и разрешаване на конфликти. Участниците съобщават, че задръжки и културни предразсъдъци към консултирането се превръщат в възпиращи фактори. В малките общности участието в консултативен проект е свързано със страх от социална експозиция и недоверие. Изграждането на доверие се откроява като критична предпоставка за успех. Също така се изтъква, че ограниченото финансиране, липсата на обучен персонал и отсъствието на институционална подкрепа създават среда, която затруднява последователното и устойчиво предоставяне на консултативни услуги. И накрая, ниското ниво на знания, множеството специфики и ограничения в разбирането на понятията правят процеса особено предизвикателен. За да бъде ефективно, консултирането трябва да бъде индивидуализирано и дългосрочно. В съответствие с литературните източници се потвърждава, че консултирането предлага множество ползи, но съществуват и пречки, които трябва да бъдат адресирани своевременно и ефективно, за да могат хората с увреждания да се възползват от консултативните услуги и да подобрят качеството си на живот чрез обучение.

Таблица 4. Тематични оси и кодове за третия изследователски въпрос

Тематична категория	Код	Показателен откъс
Принос към самоосъзнаването и емоционалното овластяване	Развитие на самооценката и самоосъзнаването	„Хората се научават да изразяват своите нужди и чувства и активно да участват в процеса на вземане на решения.“ (Q9)

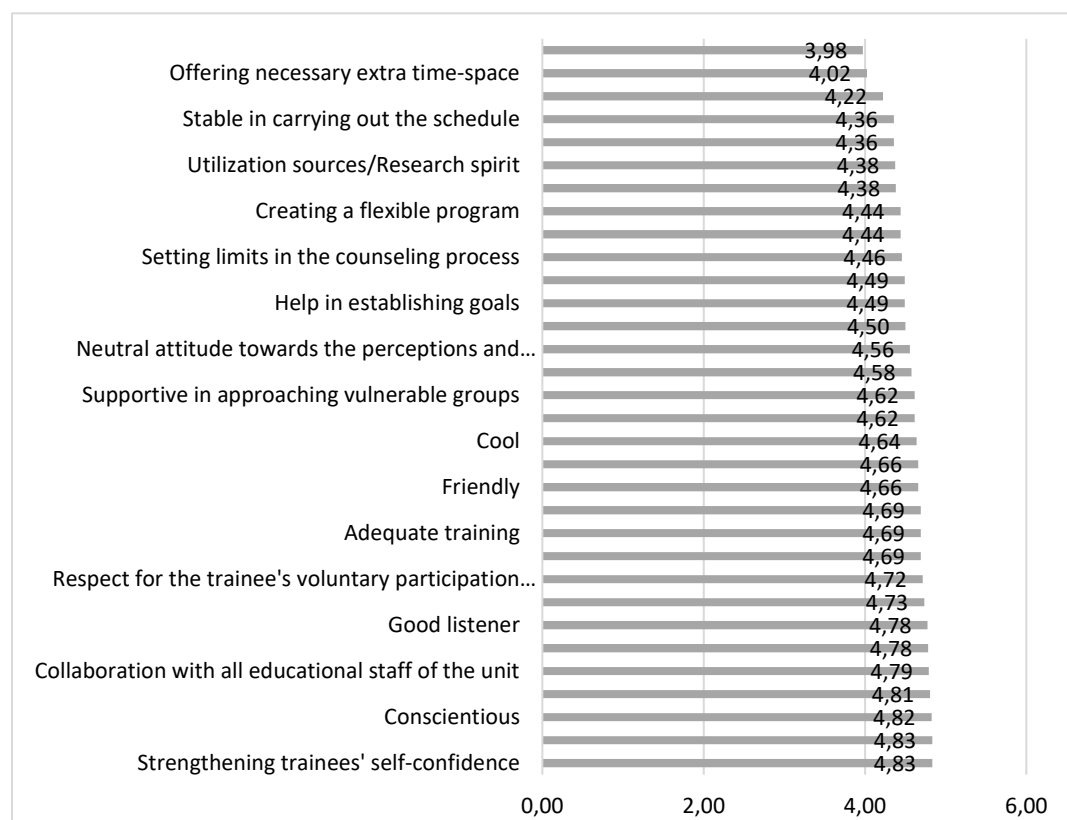
	Засилване на емоционалната подкрепа	на емоционалното състояние на обучаемите и за справяне с конфликти.“ (Q7)
Засилване на социалната интеграция и взаимодействие	Принос към социализацията	„Консултирането много помага за социалната интеграция и взаимодействието на бенефициентите.“ (Q4)
	Развитие на нагласа за участие	„Те се насърчават да участват в социални дейности и да се интегрират в по-широката социална среда.“ (Q9)
Подкрепа за обучители и семейства	Подкрепа за професионалистите	„И ние, учителите, имаме нужда от консултант, за да управляваме различни ситуации.“ (Q5)
	Сътрудничество със семейството	„Контактът със семейството е задължение – да се информират консултантите за промени или проблеми.“ (Q9)
Трудности при доверие и подход	Табута и колебания	„Участието обикновено е табу... в малка общност, където всички се познаваме.“ (Q6)
	Липса на разбиране за консултирането	„Те не разбират същността на работата... не разбират как функционира процесът на консултиране.“ (Респондент 6)
Административни и практически бариери	Липса на ресурси и инфраструктура	„Ако няма финансиране, нищо не се случва. Разходите ни са твърде големи.“ (Q4)
	Липса на квалифициран персонал	„Консултантите често нямат подходящо обучение.“ (Q7)
Трудности, произтичащи от особеностите на хората с интелектуални нарушения (ИЗ)	Ниско когнитивно ниво и съпротива	„Те не разбират лесно, необходимо е време и специални дейности.“ (Q11)
	Множество специфики и потребности	„Повечето от тях имат множество особености. Доверието е ключов фактор.“ (Q8)

Изследователски въпрос 4

Накрая, по отношение на четвъртия изследователски въпрос (ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения), данните от анализа на въпросника показват, че участниците приписват на консултанта силно многостранна роля, съсредоточена както върху личностните характеристики, така и върху професионалните умения. Акцент е поставен върху засилването на самоувереността на обучаемите, създаването на климат на доверие и взаимно уважение, както и съвестността. Участниците обръщат особено внимание на наличието на ценности, ориентирани към личността, в консултативната практика,

насочване за преодоляване на пречките, както и сътрудничеството с педагогическия персонал, подчертавайки ролята на консултанта като посредник и връзка между обучаемите и по-широкия образователен контекст. Добрата комуникация, умението да бъде добър слушател, разбирането, търпението, дружелюбността и напътствието при вземането на решения се очертават като характеристики, които допринасят за създаването на подкрепящ и овластяващ контекст.

Графика 14 - Графично представяне на твърденията относно ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения

Качественият анализ показва, че участниците ясно описват характеристиките, които един консултант трябва да притежава, за да бъде ефективен. Емпатия, търпение, приемане и професионална компетентност формират профил, който вдъхва сигурност и насърчава изграждането на доверие – критичен елемент във взаимоотношенията с хората с интелектуални нарушения. Също така се подчертава, че прилагането на експериментални, творчески и комуникативни методи засилва ефективността на консултативния процес. Редуването между индивидуални и групови интервенции и използването на подходящи инструменти според интересите и нуждите на индивидите се смята за ключово. От интервютата ясно се открие необходимостта от подход, ориентиран към обучаемия, и индивидуализация, чрез адаптиране на консултативната нагласа и метод спрямо профила на всеки обучаем. Трудностите и очакванията на индивидите правят гъвкавостта съществен компонент на консултативната практика. Участниците подчертават, че емоционалният подход, грижата и насочването засилват активното участие, като придават голямо значение на работата в екип и сътрудничеството с други професионалисти и семейството. В съответствие с литературните източници, тези резултати съвпадат с

подчертаването на значимостта на ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения за ефективността на консултативния процес.

Таблица 5 – Тематични оси и кодове за четвъртия изследователски въпрос

Тематична категория	Код	Показателен откъс
Човешки и професионални характеристики на консултанта	Доверие – Конфиденциалност – Приемане	„Да бъде надежден, отзивчив и внимателен. Доверието и конфиденциалността са от съществено значение.“ (Q8)
	Емпатия – Търпение – Обективност	„Емпатия, умение да слуша без осъждане, да бъде неутрален.“ (Q6)
	Професионализъм и обучение	„Да бъде адекватно обучен, да е наясно с проблемите.“ (Q5, 7)
Ефективни подходи – Консултативни инструменти	Използване на експериментални и артистични методи	„Драматерапия, музикотерапия, арттерапия за изразяване на чувства.“ (Q2)
	Комуникационни и партиципативни методи	„Дискусия, диалог, групова работа и дейности за социално приобщаване.“ (Q4, 8)
	Персонализирани и гъвкави практики	„В зависимост от ситуацията... някои искат грижовно отношение, други предпочитат дистанция.“ (Q6)
Адаптиране към консултирания и обстоятелствата	Ориентиран към обучаемия подход – индивидуализация	„Фокусът е върху обучаемия и неговите нужди... индивидуализирани дейности.“ (Q8)
	Активиране на положителните елементи	„Да насочва към положителните качества и да вдъхновява.“ (Q11)
Изграждане на доверие и засилване на участието	Изграждане на връзка – емоционална свързаност	„Консултантът действа и като ‘майка’ за някои, но други се чувстват заплашени.“ (Q6)
	Насърчаване на изразяването и самооценката	„Насърчава човека да се изразява свободно и да поставя реалистични цели.“ (Q9)
Групов и интердисциплинарен подход	Сътрудничество с групата и семейството	„Участие на консултанта в мултидисциплинарния екип и сътрудничество със семейството.“ (Q9, 12)
	Разграничаване между индивидуална и групова интервенция	„В индивидуална сесия: вътрешна работа; в групова сесия: позитивна атмосфера и преживявания.“ (Q12)

Накрая участниците представят предложения по разгледаните теми и това, което те считат за важно за образованието на хората с увреждания по отношение на основните предизвикателства за подобряване на образованието, управлението на структурите и консултирането на възрастни с интелектуални нарушения в бъдеще.

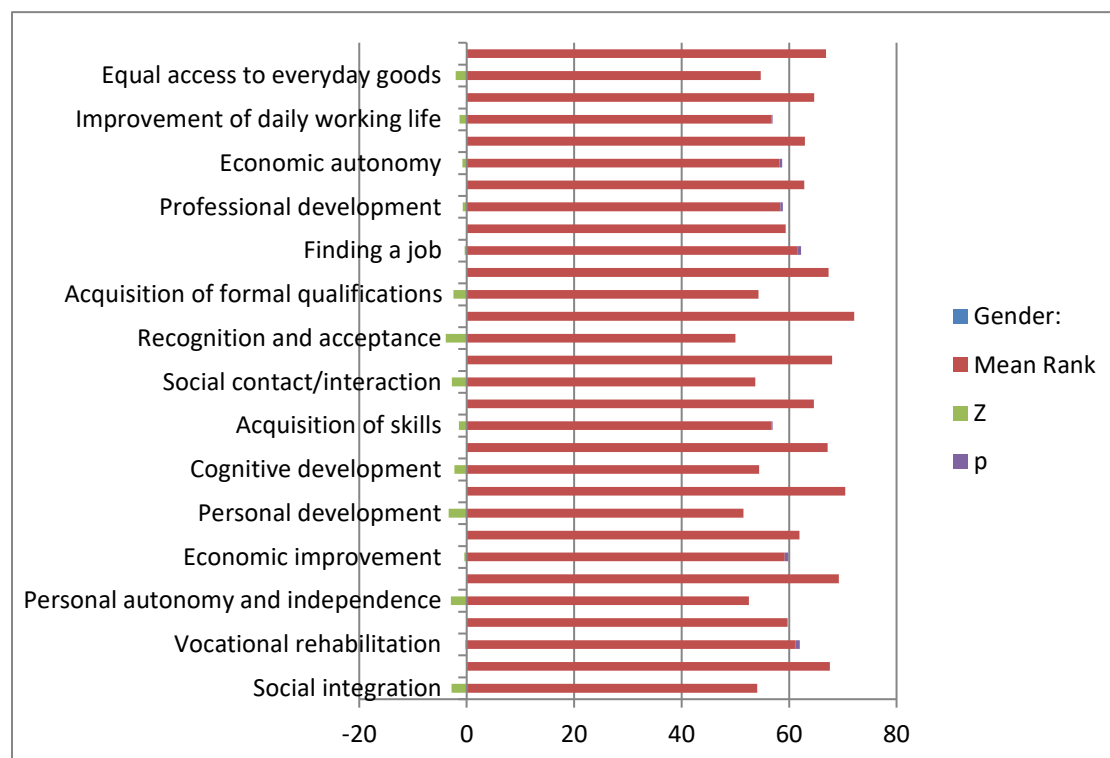
Таблица 6 – Тематични оси и кодове за по-нататъшни предложения

Тематична категория	Код	Показателен откъс
---------------------	-----	-------------------

Човешки и професионални характеристики на персонала	Емпатия – Взаимоотношения – Подход, ориентиран към личността	„Трябва да слушаме, да виждаме, да говорим със съседа си.“ (Q5) „Емпатия и осъзнаване на конкретния случай.“ (Q3)
	Професионализъм и експертиза	„Нуждаем се от повече обучение и информираност... за да бъдем напълно квалифицирани.“ (Q5) „Специализиран персонал с продължаващо обучение и семинари.“ (Q12)
Организация и управление на структурите	Избор и роля на управлението	„Изборът на ръководители не може да се основава на същите критерии... те трябва да имат подготовка в специалното образование.“ (Q1) „Ръководителите на структури са натоварени с много отговорности без помощ.“ (Q9)
	Гъвкавост – Организация – Структура	„Да се създават структури, които са по-гъвкави и адаптивни.“ (Q2)
Предизвикателства в образованието на хора с увреждания	Персонализирано образование и независим живот	„Независимият живот е важна тема, която трябва да бъде интегрирана в програмата.“ (Q1) „Индивидуализирани учебни програми според нуждите.“ (Q2)
	Липса на ресурси и персонал	„Трябва да се инвестира в ресурси и инфраструктура.“ (Q2) „Държавата се проваля, няма подкрепа, всичко зависи от добрата воля.“ (Q5)
Консултиране и психосоциална подкрепа	Признаване на ролята и необходимостта от подкрепа	„Подценяване на ролята на консултирането – не е достатъчно подкрепено.“ (Q6) „Консултантите имат нужда от допълнително обучение...“ (Q9)
	Използване на креативни методи	„Творчески средства като изкуствата позволяват на обучаемите да изразяват емоции.“ (Q2)
Технологии и бъдеще на образованието	Необходимост от дигитална компетентност – страхове и надежди	„Въздействието на изкуствения интелект... може да бъде както полезно, така и плашещо.“ (Q4) „Необходимо е обучение по базови дигитални умения.“ (Q9)
Социално приобщаване и интеграция	Подготовка за интеграция – практика	„Да бъдат наемани на практика на работни места извън училище, за да се интегрират.“ (Q10)
	Подкрепа за заетост и повишаване на осведомеността	„По-голяма реализация на тези лица на пазара на труда.“ (Q11) „Повишаване на осведомеността в обществото относно образованието на хората с увреждания.“ (Q7)

Проучване на демографските данни на участниците

Като част от количествения анализ на въпросника са изследвани и връзките между управленските и консултативните подходи в специалното образование за възрастни с интелектуални нарушения и тяхната демографска характеристика. По отношение на приноса на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения според пола, резултатите показваха, че жените имат статистически значимо по-високи резултати от мъжете в няколко области: социална интеграция, лична автономия и независимост, личностно развитие, когнитивно развитие, социални контакти и взаимодействие, признание и приемане, придобиване на официални квалификации и равен достъп до благата на ежедневиия живот.

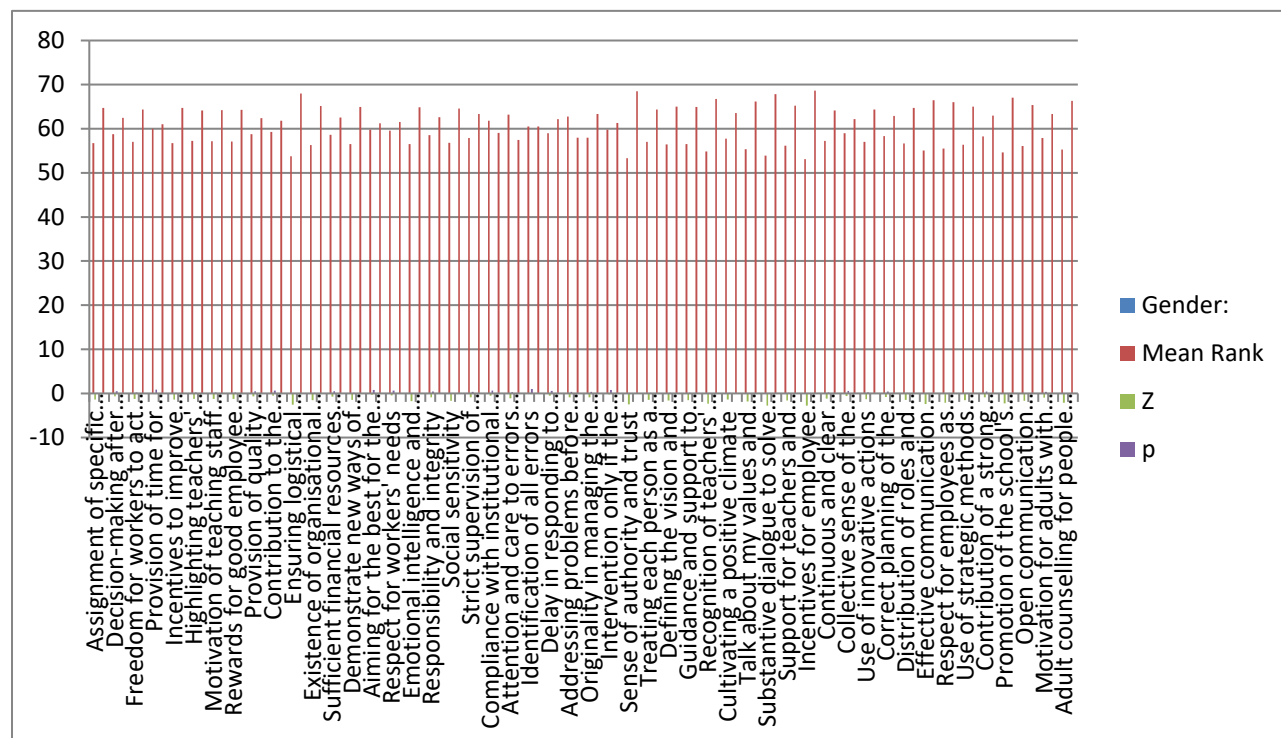

Графика 15

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на първия изследователски въпрос между половете

Резултатите показват също, че при повечето променливи, свързани с лидерство, сътрудничество, мотивация и организация, не са наблюдавани статистически значими разлики между мъжете и жените. Въпреки това в някои критични области се открояват значими различия между половете: осигуряване на логистична инфраструктура, усещане за власт и доверие, признаване на приноса на преподавателите за развитието на образователната единица, способност за ефективна комуникация с преподавателския състав, уважение към служителите като личности, а не само като членове на група, както и популяризиране на дейностите на училището в по-широката общественост. Жените показват превес над мъжете, особено по отношение на осигуряването на видимост на дейностите на училището за по-широката общност. Жените също получават значително по-високи резултати в областите, свързани с насърчаването на стимули за обучение на служителите, със смисления диалог относно решаването на проблеми чрез различни гледни точки и с възприятието, че консултирането на възрастни с

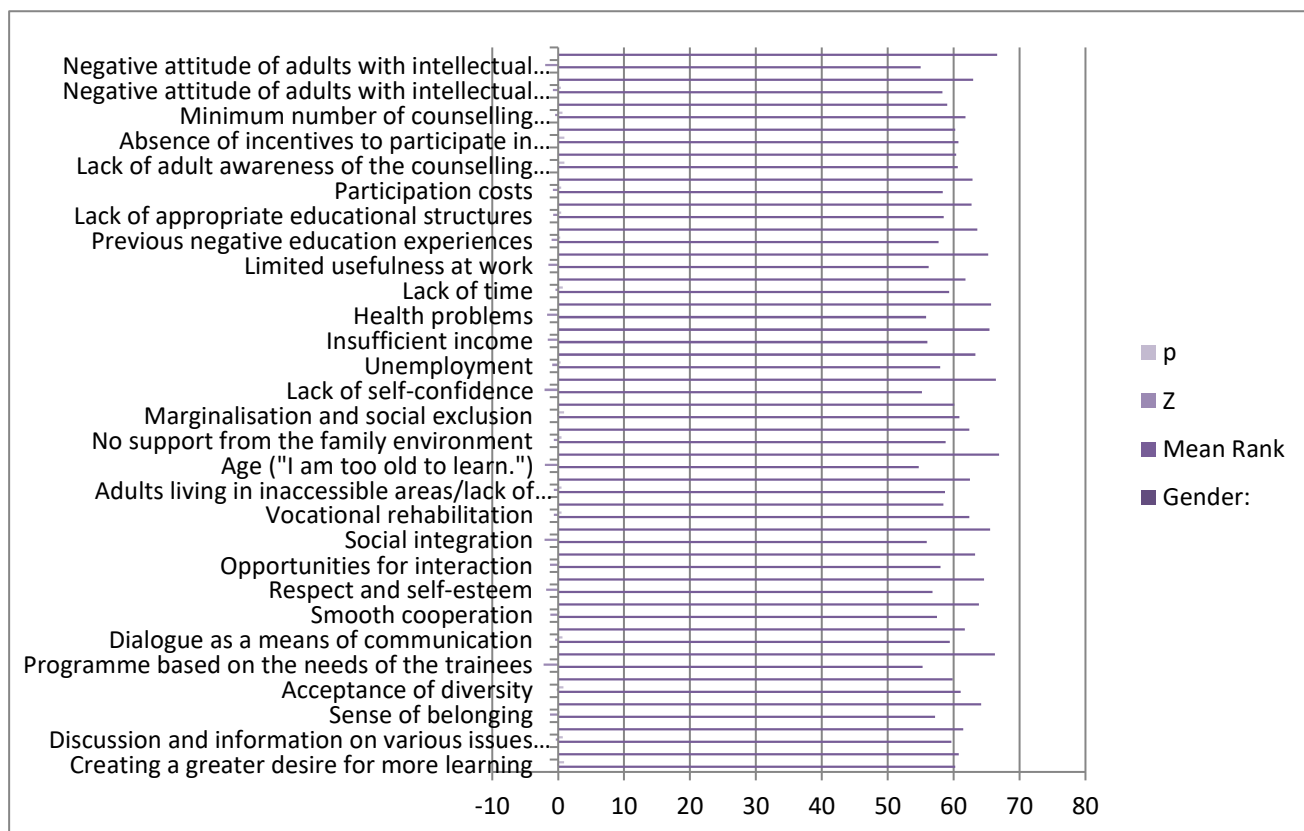
интелектуални нарушения е от съществено значение за тяхното участие в подходящи програми. Като цяло резултатите показват, че при почти всички променливи не са наблюдавани статистически значими различия между половете, което свидетелства за обща хомогенност в нагласите на мъжете и жените относно възможностите и бариерите за участие в консултативни програми.

Графика 16

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на втория изследователски въпрос между половете

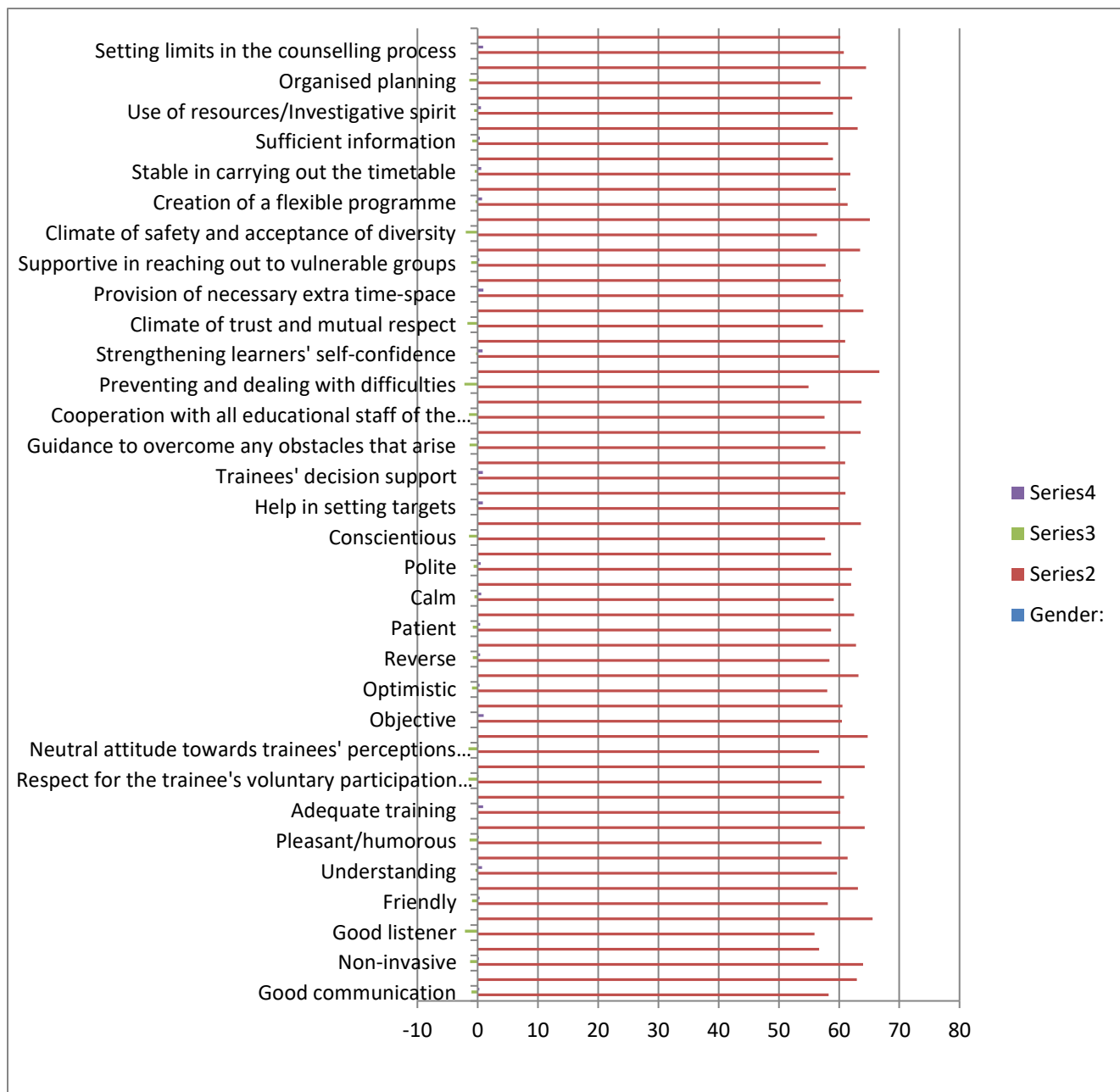
Резултатите показват, че при почти всички променливи няма статистически значими разлики между двата пола, което показва обща хомогенност в мненията на мъжете и жените относно възможностите и пречките за участие в консултантски програми. По-конкретно, жените оценяват значително по-високо необходимостта консултантските програми да бъдат съобразени с потребностите на обучаемите, особено по отношение на социалната интеграция на възрастни с интелектуални нарушения. Освен това е наблюдавана значима разлика, при която жените възприемат възрастта като пречка за учене, както и липсата на самоувереност. Установена е и статистически значима разлика в убеждението, че възрастните с интелектуални нарушения имат негативно отношение към консултантските програми, тъй като вярват, че няма да научат нищо — като жените изразяват това мнение в по-голяма степен.

Графика 17

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на третия изследователски въпрос между половете

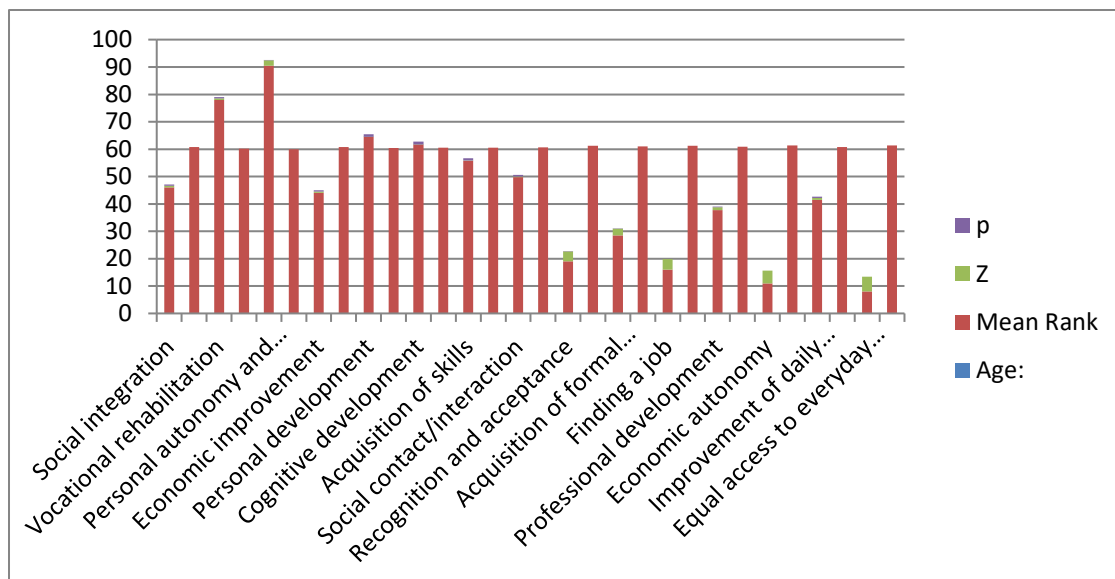
При голямото мнозинство от променливите не се установяват статистически значими разлики между двата пола. Въпреки това са идентифицирани три променливи със статистически значими различия. По-конкретно, променливите „Добър слушател“, „Предотвратяване и справяне с трудности“ и „Климат на сигурност и приемане на различието“ показаха значима разлика, като жените оценяват по-положително ролята на консултанта в превантивното управление на трудностите и придават по-голяма важност на елемента на психологическата сигурност и приемането в сравнение с мъжете.

Графика 18

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на четвъртия изследователски въпрос между половете

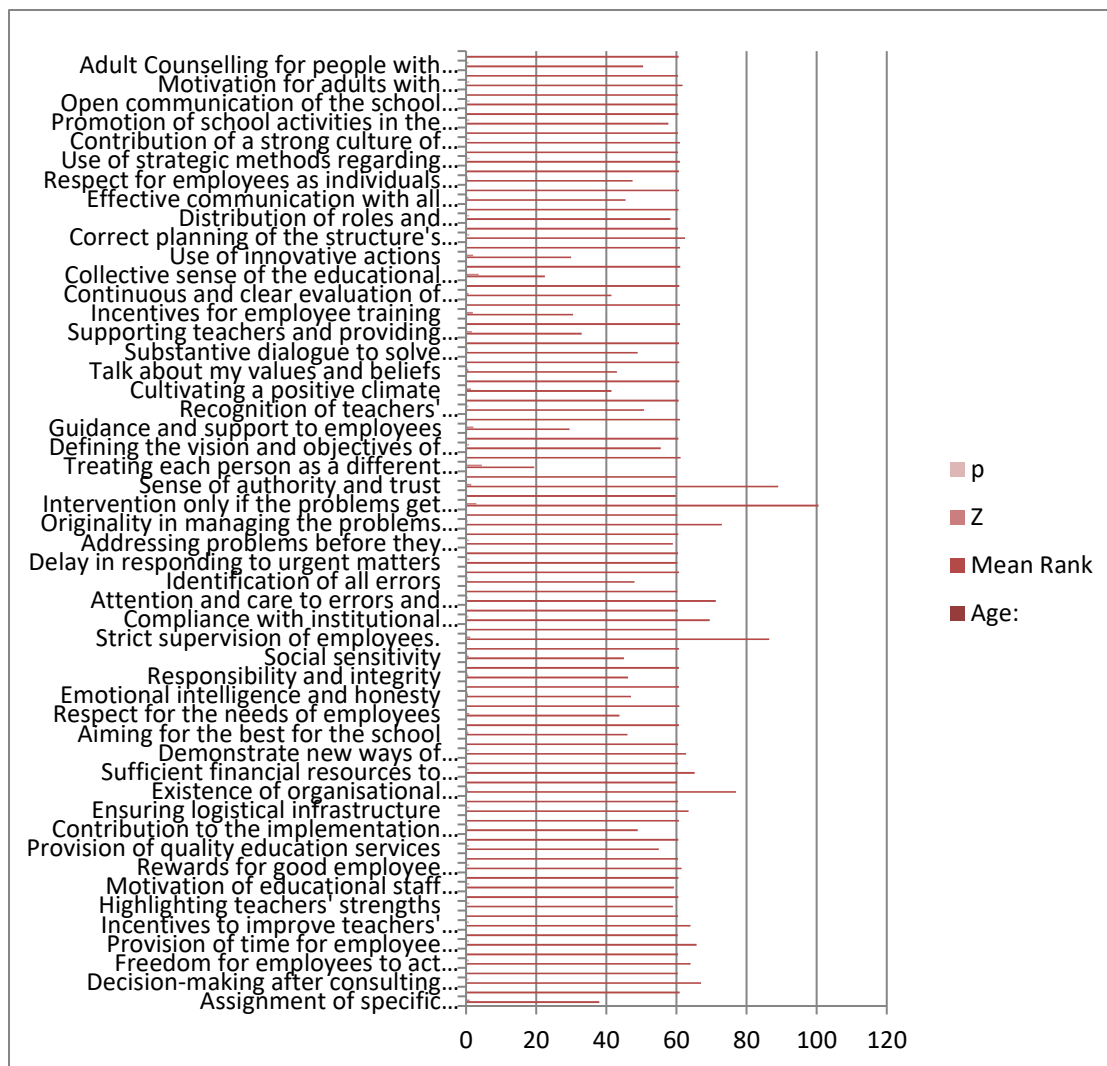
По отношение на приноса на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения според възрастта се установи, че променливата „Намиране на работа“ е получила най-ниска стойност при участниците на възраст 22–30 години в сравнение с групата на 31–40 години. Подобна констатация е открита и при променливата „Финансова автономия“, където групата 22–30 години е отчела значително по-ниски стойности в сравнение с групата 31–40 години. Също така, по променливата „Равен достъп до благата на ежедневието“ групата на 22–30 години е показала значително по-ниски стойности в сравнение с групата на 31–40 години.

Графика 19

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на първия изследователски въпрос между възрастовите групи

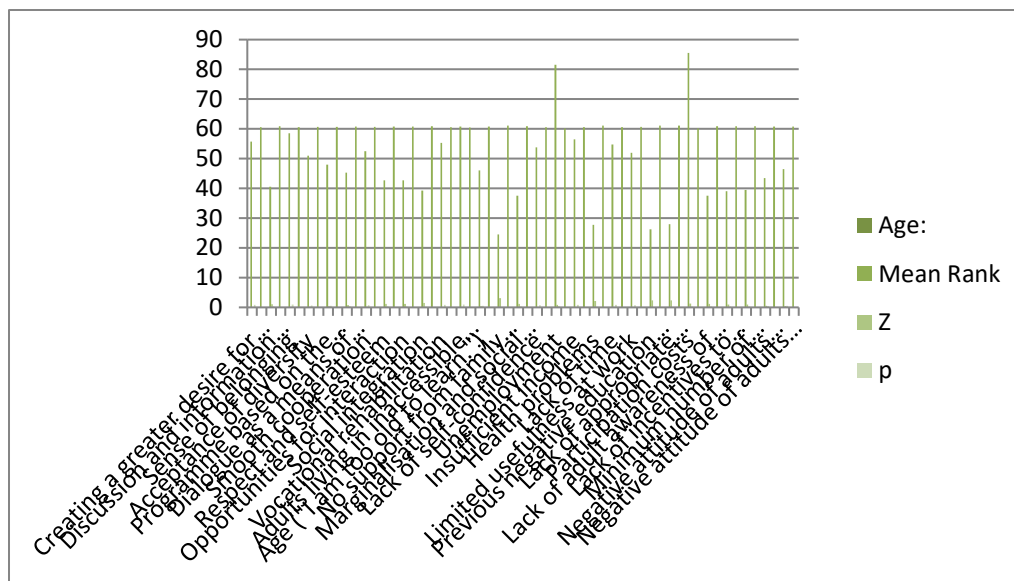
Единствената променлива, която е показала статистически значима разлика, е „Отнасяне към всеки човек като към различна личност със собствени потребности и способности“. По-конкретно, групата на 31–40 години изглежда отдава по-голямо значение на това измерение в сравнение с групата на 22–30 години. Резултатите показват отсъствие на статистически значими разлики между двете възрастови групи по отношение на оценката на различните параметри.

Графика 20

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на втория изследователски въпрос между възрастовите групи

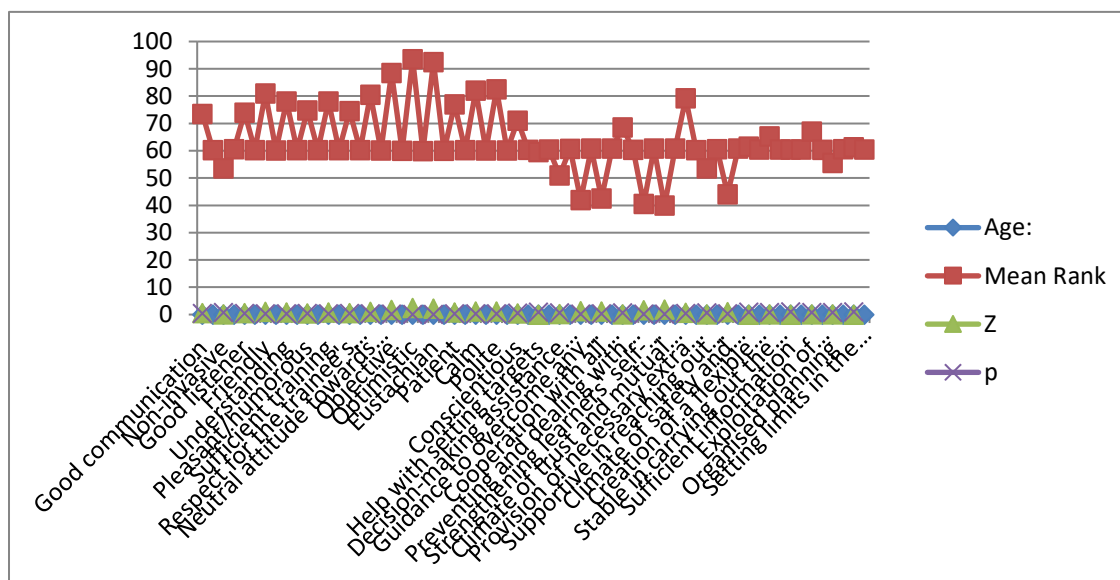
Стойностите на p за всички променливи надвишават нивото на значимост $p > .05$, което показва липса на статистически значими разлики между двете възрастови групи по отношение на оценката на различните параметри.

Графика 21

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на третия изследователски въпрос между възрастовите групи

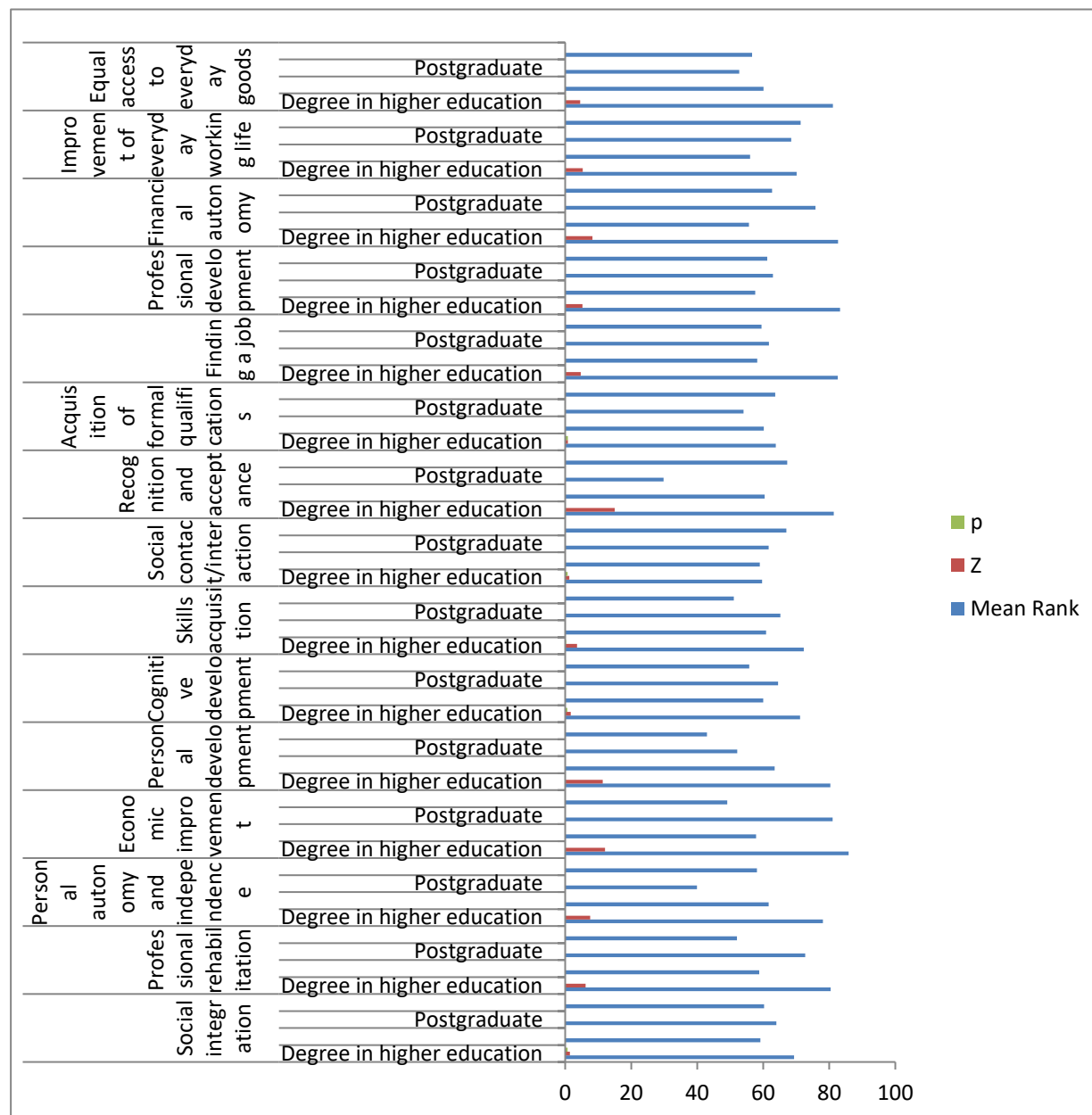
Не беше установена статистически значима разлика ($p > 0.05$) между двете възрастови групи за нито една от изследваните променливи.

Графика 22

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на четвъртия изследователски въпрос между възрастовите групи

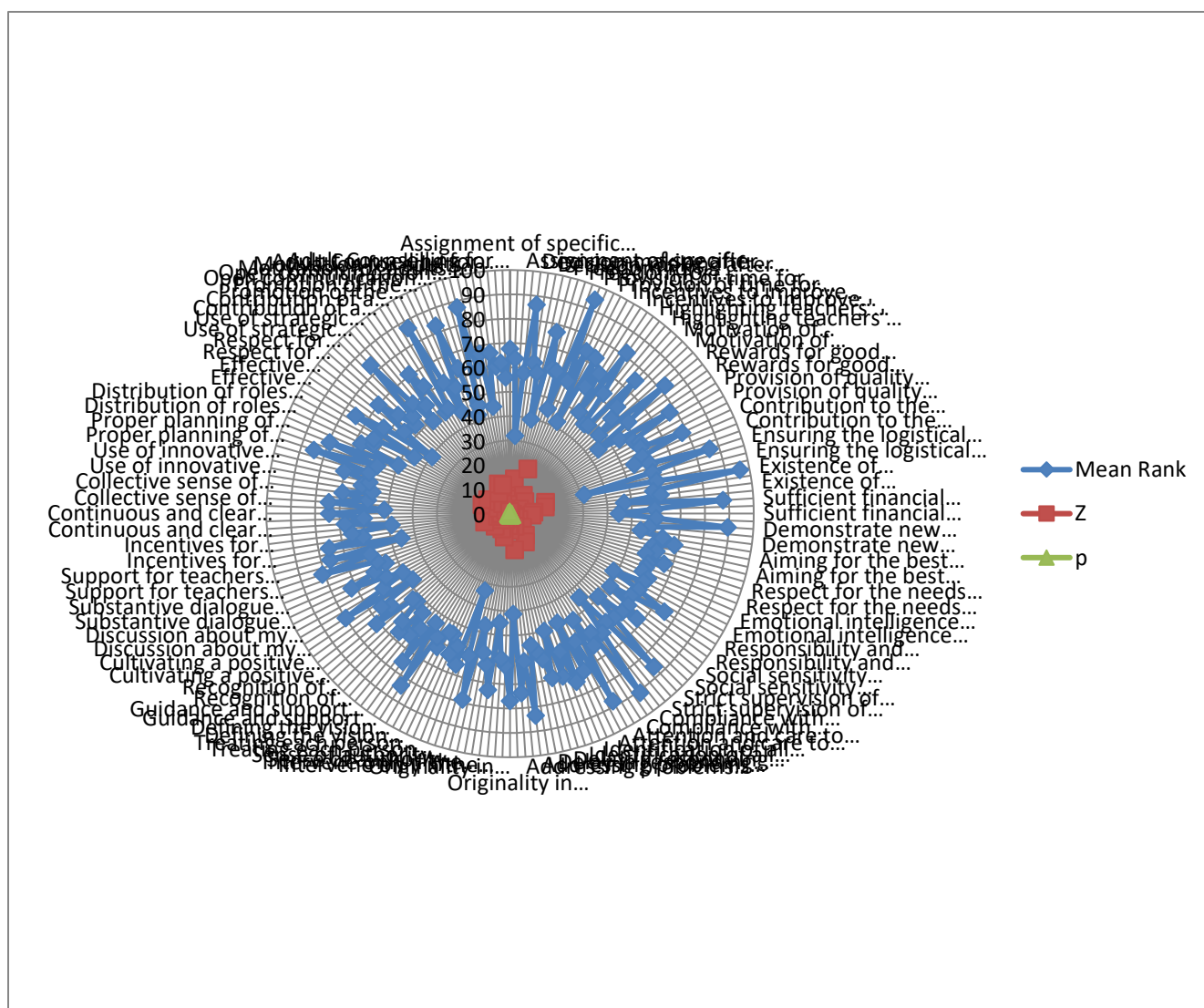
По отношение на образователното равнище е установена статистически значима разлика в променливите икономическо подобрене, личностно развитие, признание и приемане, както и финансова автономия. За останалите променливи не са открити статистически значими разлики. Лицата с висше образование от университет показват систематично по-високи средни стойности по повечето променливи, докато участниците с докторска степен отчитат по-ниски средни стойности в няколко случая, особено по променливите „личностно развитие“ и „икономическо подобрене“.

Графика 23

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на първия изследователски въпрос между различните образователни нива

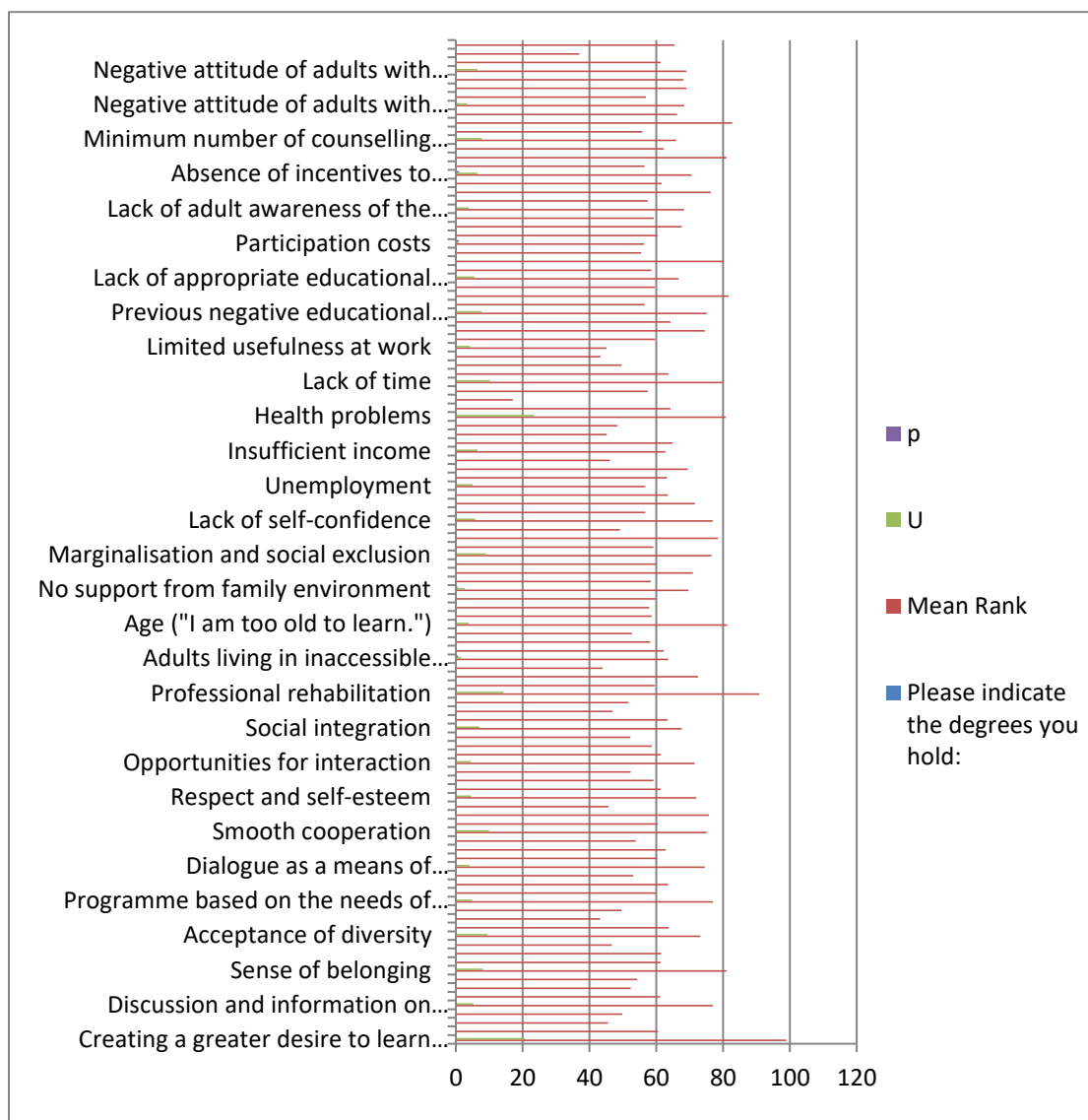
Завършилите университет/технически колеж постигат статистически значимо по-високи резултати по променливи, свързани с възлагането на конкретни отговорности на служителите, вземането на решения с участието на персонала, осигуряването на време за обучение на служителите, изтъкването на силните страни на преподавателите и награждаването за добро представяне. Подобно предимство се наблюдава и по отношение на осигуряването на материално-техническа инфраструктура, наличието на организационни структури, адекватни финансови ресурси, демонстрирането на нови начини за изпълнение на проектите, спазването на институционалната рамка и регулациите, обръщането на внимание на грешки и нередности, справянето с проблеми преди те да се задълбочат, както и чувството за авторитет и доверие.

Графика 24

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на втория изследователски въпрос между различните образователни нива

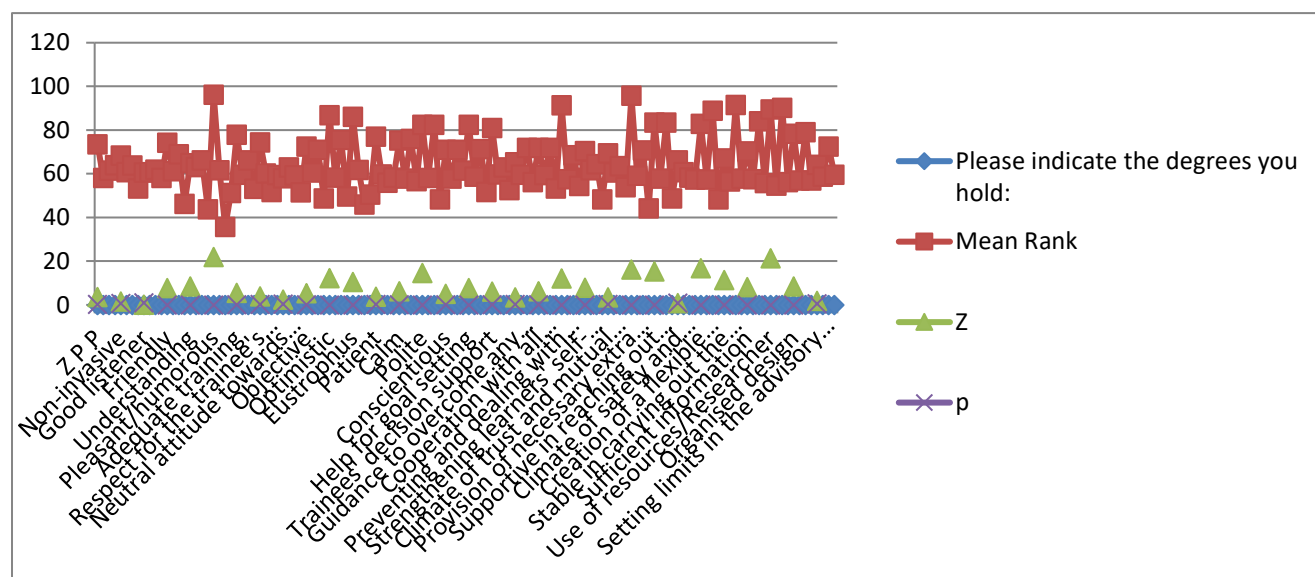
Бяха установени значително по-високи средни стойности при завършилите университет/технически колеж по променливата „Създаване на по-голямо желание за учене“, което подсказва за засилен възприеман ефект на тези интервенции върху мотивацията на обучаемите. Освен това беше наблюдавана статистически значима разлика по променливите „Чувство за принадлежност“ и „Приемане на различието“, което подчертава по-голямото значение, което висшите придават на концепциите за социално включване и емпатия. В същото време „Гладкото сътрудничество“ е друга област, както и променливите „Професионална рехабилитация“, „Маргинализация и социално изключване“, „Здравословни проблеми“ и „Липса на време“.

Графика 25

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на третия изследователски въпрос между различните образователни нива

Променливите „Разбиране“, „Приятен/с чувство за хумор“, „Оптимистичен“, „Бързо реагиращ“, „Учтив“, „Помощ при поставянето на цели“, „Предотвратяване и справяне с трудности“, „Подкрепяне на самоувереността на обучаемите“, „Предоставяне на необходимото допълнително време/пространство“, „Подкрепящо отношение към уязвими групи“, „Създаване на гъвкава програма“, „Последователност при спазване на графика“, „Адекватна информация“, „Използване на ресурси/Изследователски дух“ и „Организирано планиране“ показват статистически значими разлики между образователните нива. По-конкретно, участниците с университетска/техническа степен често имат по-високи средни оценки по горепосочените променливи в сравнение с тези с магистърска или докторска степен, което подсказва за различия във възприятието на тези характеристики в зависимост от образователното ниво.

Диаграма 26

Резултати от сравнението на средните стойности за променливите на четвъртия изследователски въпрос между различните образователни нива

Следователно се вижда, че взаимоотношенията между управленските и консултантските подходи в специалното образование за възрастни с интелектуални нарушения се различават в зависимост от демографските характеристики (пол, възраст, образователно равнище). Резултатите предлагат нов поглед в литературата, тъй като не са открити изследвания, които да отчитат различията във взаимоотношенията между управленските и консултантските подходи в специалното образование за възрастни с интелектуални затруднения според демографските характеристики.

В заключение, таблицата по-долу представя отговора на изследователските хипотези.

Таблица 6

Потвърждение на хипотезите		
Н.1	Специалните педагози, работещи с възрастни с интелектуални нарушения, считат, че ученето през целия живот допринася за подобряване живота на възрастните с интелектуални затруднения.	ПОТВЪРДЕНА
Н.2	Специалните педагози, работещи с възрастни с интелектуални нарушения, подчертават, че ролята на директора на образователна единица за хора с нарушения е ключова.	ПОТВЪРДЕНА
Н.3	Консултантският процес чрез образователни консултантски програми предлага ползи на възрастни с интелектуални нарушения.	ПОТВЪРДЕНА
Н.4	Специалните педагози, работещи с възрастни с интелектуални нарушения, приемат ползите, които предлага консултантска образователна програма за тези лица, но също така подчертават и някои пречки, които възникват в процеса на консултиране.	ПОТВЪРДЕНА
Н.5.	Консултантът в образователна единица за възрастни с нарушения има важна роля в образователната дейност и в постигането на целите на такава структура.	ПОТВЪРДЕНА

ПЕТА ГЛАВА: ЗАКЛЮЧЕНИЯ - ПРИНОСИ С ТЕОРЕТИЧЕН И ПРАКТИЧЕСКИ ХАРАКТЕР

Чрез настоящият дисертационен труд е подчертан приносът на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения, ползите, които този процес предлага, както и пречките, които могат да възпрепятстват неговото протичане. Резултатите от изследването също така открояват ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения за постигане на ефективното функциониране на тези структури, където чрез своите лидерски характеристики и действия той може динамично да допринесе за гладкото функциониране на структурата и удовлетворяването на потребностите на хората с увреждания. В заключение е установено, че консултирането предлага множество ползи, но съществуват и бариери, които трябва да бъдат адресирани своевременно и ефективно, за да могат хората с увреждания да се възползват от консултативните услуги и да подобрят качеството си на живот чрез обучение. Подчертана е и важноста на ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения за ефективността на консултативния процес. Горепосочените резултати са изведени в съгласие със съществуващата литература. Накрая е установено, че връзките между управленските и консултативните подходи в специалното образование за

възрастни с интелектуални нарушения се различават в зависимост от демографските характеристики (пол, възраст, образователно равнище). Тези резултати предлагат нов принос в литературата, тъй като не са идентифицирани релевантни изследвания, които да докладват за връзките между управленските и консултативните подходи в специалното образование за възрастни с интелектуални нарушения според демографските особености.

Ограничения на изследването

По отношение на ограниченията на изследването, те са свързани с невъзможността за провеждане на срещи лице в лице с участниците, тъй като анкетният въпросник е разпространен чрез интернет, както и с невъзможността за провеждане на присъствени интервюта в целия регион на Централна Гърция. Освен това, друго ограничение, което се появи, е свързано с първоначално желаният размер на извадката от 150 участници, като в крайна сметка 120 участници отговориха на въпросника и 12 участници – на въпросите от интервютата. При интервютата се появиха нарушения при определянето на ден и час за провеждане. От всички интервюта малка извадка от четирима участници не бяха достатъчно кооперативни и отзивчиви по време на разговора, поради което попълнените формуляри съдържат малко коментари. Отговорите им бяха кратки, често едносрични, без желание за обяснения. Освен това, един от тези четирима участници поиска интервюто да бъде проведено със затворена камера и след получаване на разрешение от управителния съвет на частната структура, в която работи. В обобщение на ограниченията, последният момент, който трябва да се отбележи, е че въпросникът и интервютата като изследователски инструменти са насочени само към преподаватели от образователни структури за възрастни с интелектуални нарушения в един географски регион – Централна Гърция, а не в подобни структури в различни региони на страната. Това не позволява резултатите да бъдат обобщени за цялото образователно население на Гърция. Затова в бъдеще се предлага провеждане на изследване с извадка от всички региони на страната.

Предложения - препоръки

Предложения за допълнителни подобрения

На практическо равнище интервюираните дадоха важни предложения за бъдещи подобрения. Участниците подчертаха значението на човешкия подход от страна на персонала, работещ с хора с увреждания. Емпатията, готовността за откровена комуникация и разбирането на чувствата и нуждите на обучаемите са от съществено значение. Наличието на ориентирано към личността отношение прави консултативния процес по-ефективен и съобразен със специфичните нужди на всеки отделен човек. Едновременно с това се посочва необходимостта от професионализъм и непрекъснато обучение, за да може персоналът да отговаря на нарастващите и многопластови изисквания на специалното образование и консултирането. Участниците изразиха също нуждата от лидерство с опит в специалното образование и с разбиране на предизвикателствата в тази област.

Едновременно с това е подчертана необходимостта от гъвкавост и добра организация, за да се справят ефективно с ежедневните практически въпроси и да се насърчава сътрудничеството между членовете на структурата. Понятието

„управление“ и понятието „лидерство“ трябва да се допълват, а не да се изключват взаимно. Днес един ръководител трябва да бъде и лидер, в смисъл че трябва да има визия, да въвежда иновации, да проявява инициатива и същевременно да насърчава своите подчинени да проявяват инициатива – по този начин да ги вдъхновява и печели тяхното доверие и внимание чрез сътрудничество и ефективна комуникация, може би в структури, които могат да бъдат самоконтролирани и самоуправлявани. Поради структурата на действащата законодателна рамка в сферата на образованието, характеризираща се с централизация и твърда йерархична бюрокрация, е необходимо децентрализиране на образователната система и засилване на ролята на директора чрез държавно финансиране за кадрово обезпечаване на образователните структури, за надзор над образователната система и за нейното оценяване, както и чрез участие на всички заинтересовани страни – учители, обучаеми и родители – в процеса на вземане на решения по образователните въпроси на съответната образователна единица.

Освен това липсата на ресурси и подходящ персонал се очертава като една от основните трудности, които пряко засягат функционирането на структурите и качеството на предоставяните услуги. Участниците посочват необходимостта от персонализирани обучителни програми, водещи до развитие на умения за автономност и самостоятелен живот. Това се разглежда като особено важно за социалната интеграция и за засилване на независимостта на обучаемите. Участниците споменават също необходимостта от съществено засилване на ролята на консултирането, както и от интегриране на творчески и артистични методи, като драма или музикотерапия. Тези методи подпомагат изразяването на емоции и засилват самочувствието на хората с увреждания. В целия консултативен процес е необходимо да се прилагат адаптирани подходи, които отчитат специфичните нужди и способности на възрастните с интелектуални нарушения, а със съответните знания и умения, които специалните консултанти придобиват, те могат да осигурят ефективна подкрепа.

По отношение на технологиите участниците признават както потенциала им, така и предизвикателствата, които те носят. Изкуственият интелект и дигиталните инструменти могат да обогатят преподаването и ученето, ако се използват целенасочено и са съпроводени от необходимото обучение на персонала. Липсата на дигитална компетентност е посочена като бариера, а необходимостта от обучение в основни дигитални умения е особено подчертана.

Накрая е силно изведена и нуждата да се подготвят хората с увреждания за тяхното включване на пазара на труда и в социалния живот. Практически действия, като стажове в обществени структури или сътрудничество с работодатели, засилват видимостта и потенциала на тези хора. Едновременно с това е подчертано и значението на повишаване на осведомеността на обществото и заинтересованите страни, за да се премахнат бариерите пред интеграцията.

Препоръки в областта на ученето през целия живот

Политическите инициативи в областта на образованието не са достатъчни. Приоритет на държавата трябва да бъде предприемането на мерки за увеличаване на участието на възрастни с интелектуални нарушения в систематични програми за учене през целия живот. Тези програми за учене през целия живот трябва да осигуряват необходимите и полезни умения и знания на възрастните с интелектуални нарушения, които ще улеснят тяхното активно участие в

обществото и на пазара на труда, тъй като чрез труд възрастните с увреждания постигат своите лични и социални цели, т.е. удовлетворяват своите екзистенциални потребности и потребността от социална изява. Необходимостта от разработване на програми за образование на възрастни с интелектуални нарушения днес е неизбежна. Дизайнът и прилагането на тези програми трябва да следва общите принципи на всяка образователна програма, но с известни изменения, съобразени с трудностите и нуждите на тези хора. Възрастните с интелектуални нарушения се подпомагат чрез активно участие в групи и ролеви игри, защото чрез тези практики разбират как мислят другите и могат да интерпретират отношението, с което ще се сблъскат в реална ситуация. Те имат нужда от постоянна награда и мотивация, както и от възможността сами да избират. Като цяло техните образователни дейности и работна система трябва да бъдат структурирани, с обогатено приложение на традиционния метод на проектния анализ с автономен избор на следващата дейност – както в училище (и впоследствие при придобиване на академични квалификации), така и у дома, както и чрез социални умения и умения за ежедневен живот – на работното място и в общността (Watanabe, Sturmeу, 2003).

В изследванията е установено, че качеството на предучилищното образование играе важна роля в по-късния училищен живот на хората с увреждания, както и за по-високото ниво на участие в програми за учене през целия живот. Социализацията на тези хора се осъществява в учебна среда. Затова ранната диагностика, гъвкавата учебна програма и допълнителната педагогическа подкрепа са ключови изисквания, за да могат хората с интелектуални нарушения да придобиват и развиват знания и умения и да бъдат подпомагани в справянето с различни проблеми чрез консултиране и кариерно ориентиране. Друг важен въпрос за хората с увреждания е как да бъде удостоверено тяхното знание. Поради тази причина е необходимо да се повишат стандартите на програмите за сертифициране на уменията и компетентностите на хората с увреждания, като по този начин се подобрят перспективите им за професионална рехабилитация. Необходимо е също така да се осигури качествено обучение за учителите, свързано с компетентност в областта на проблемите на хората с увреждания, както и различни стимули за привличане на възрастното население с увреждания, за да се намалят образователните неравенства и социалното изключване.

В обобщение, образователната стратегия трябва да възприеме цялостен подход с междусекторно сътрудничество. Целта на всички програми за учене през целия живот е да се подобри качеството на живот на хората с интелектуални и други развитийни нарушения, тяхната икономическа и социална интеграция, независимост и възможност за поддържане на живот без присъствието на други хора. Sergiovanni (1995) твърди, че *„това, от което се нуждаем, е нашите деца да станат културни и образовани граждани, способни активно да участват в икономическите и културни събития на обществото, а не просто обучени работници с ограничени възможности за участие...“*.

Препоръки в областта на управлението на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения

Според много изследователи е от съществено значение ръководителите да бъдат пълноценно обучени в административни въпроси, за да развият своите умения и да имат ясно разбиране за ролята си като агенти на иновациите и ефективното

функциониране на образователната единица (Katsaros, 2008). Ръководителите не преминават въвеждащо обучение нито преди, нито след избирането им на управленска позиция, а предлаганите обучителни програми се фокусират върху административни функции, а не върху въпроси, свързани с култура, емоционална интелигентност, ефективност на екипа, етика, анализ на добродетели и ценности, критическо мислене и конструктивна визия, които са ключови компоненти на ефективното лидерство (Karagiannis, 2014).

Препоръки в областта на консултирането на възрастни с интелектуални нарушения

Като цяло, областта на консултирането в нашата страна също е сравнително нова и няма достатъчно изследвания. Типичен пример обаче е в Катедрата по предучилищно образование и обучение на Университета на Егейско море, в сътрудничество с институции в Гърция и в чужбина, където уебсайтът със заглавие „Employability“ съдържа информация за възрастни с увреждания и пазара на труда (Dimitropoulos, 2006). Също така, данните от проучванията показват, че съществува необходимост от услуга за телеконсултиране за хора с интелектуални нарушения и техните родители в Гърция, но различните негативни въпроси, споменати по-горе, са представени от Floridis (2006). В Гърция съществуват организации като Общогръцката федерация на сдруженията на родители и настойници на хора с увреждания (www.posgamea.gr) и Национална федерация на хората с увреждания (www.esaea.gr), които разполагат с уебсайтове и развиват активна дейност в подкрепа на родителите чрез предоставяне на информация и съдействие по проблеми, свързани с хората с увреждания. В сътрудничество с образователни институции, като училищни звена за специално образование, Катедрата по специално образование на Министерството на образованието, както и родителски училища, институции за хора с увреждания и служби за психично здраве, тези организации биха могли да се използват като база за организирането на програми за дистанционно консултиране.

Приноси с теоретичен и практически характер

Научен принос на дисертацията

Настоящият дисертационен труд има за цел да направи съществен принос в областта на образованието на възрастни с интелектуални нарушения чрез изследване на управленските и консултативните подходи, които се прилагат или могат да бъдат приложени в този контекст. Проучването възприема човекоцентричен и приобщаващ подход, който разглежда хората с интелектуални нарушения като активни субекти в процеса на обучение и консултиране, а не като пасивни получатели на услуги.

Това е първото изследване, което комбинира институциите на управлението и консултирането за възрастни с интелектуални нарушения. Досега съществуващите проучвания са разглеждали тези две институции поотделно, а областта на консултирането в нашата страна е сравнително нова и липсват достатъчно изследвания. Въпреки че образованието за възрастни претърпява значително развитие през последните десетилетия, фокусът върху хората с интелектуални нарушения остава ограничен, особено по отношение на интеграцията на консултативни практики и управленски стратегии, които насърчават смислено участие, автономност и социална интеграция.

А) С теоретичен характер

Настоящото изследване допринася за теоретичното задълбочаване, системното картографиране и критичния анализ на педагогическите и консултативните подходи, прилагани към възрастното население с интелектуални нарушения. Чрез задълбочен преглед на литературата се прави опит да се изяснят понятия като индивидуализирано образование, овластяване, обучение, ориентирано към обучаемия, и консултативен подход, фокусиран върху подкрепата за автономност и социална интеграция. Този подход предлага теоретична рамка, която може да бъде използвана както за изследователски цели, така и за организиране на образователни програми от професионалисти в областта.

Изследването подчертава приноса на ученето през целия живот за подобряване живота на възрастните с интелектуални нарушения, чрез удовлетворяване на техните когнитивни, социални и емоционални потребности в областта на образованието. Открояването на тази перспектива засилва философията на приобщаването и насърчава практики, които подкрепят активното участие и самоосъществяването. Ролята на директора на образователните структури за възрастни с интелектуални нарушения се оказва от особено значение. Също така е подчертано, че ползите от консултирането за възрастни с интелектуални нарушения са многостранни, отчитайки техните когнитивни и функционални особености, но че по време на консултативния процес възникват и пречки. Ролята на консултанта на възрастни с интелектуални нарушения е решаваща за повишаването на самоувереността на обучаемите и за постигането на климат на сътрудничество и уважение.

Б) Приноси с методологичен характер

Методологичният принос на изследването се съсредоточава върху прилагането на комбиниран изследователски дизайн, който съчетава количествени и качествени инструменти за събиране на данни с цел оценяване и анализ на съществуващите управленски и консултативни подходи. Методологията се основава на триангулация на данните, като по този начин се постига сближаване на резултатите от различни източници и методи за повишаване на валидността и надеждността на заключенията. Комбинираният анализ на количествени данни (от въпросници) и качествени данни (от интервюта) засилва валидността на резултатите, като същевременно позволява изграждането на по-пълна картина на съществуващите подходи и възможните подобрения (смесени методи) от различни перспективи. Следователно методологичният принос на това изследване се състои в разработването на комбиниран изследователски дизайн, който използва предимствата и на двата подхода – количествен и качествен – като по този начин повишава валидността и цялостността на констатациите. Освен това триангулацията на данни прави изследването по-комплексно и способно да генерира надеждни и приложими резултати за подобряване на образователните и консултативните подходи в областта на специалното образование. Чрез съчетаването на теория и практика, то има за цел да допринесе съществено за насърчаването на образователното равенство, социалната справедливост и устойчивото развитие на човешките ресурси.

С) Приноси с научно - приложен характер

Това изследване предлага целенасочен и практически приложим принос в областта на специалното образование за възрастни с интелектуални нарушения. Извън теоретичната дискусия, резултатите представят конкретни насоки за подобряване на управленските, консултантските и образователните практики в структурите за учене през целия живот в Гърция и в сходни контексти. Първо, изследването разкрива, че участващото и подкрепящо лидерство оказва положително влияние върху сътрудничеството и удовлетвореността на персонала. Затова се препоръчва въвеждането на специални обучителни програми за ръководители на институции за образование на възрастни, с акцент върху участието в процеса на вземане на решения, управление на екипи и умения за приобщаващо лидерство. Второ, резултатите разкриват комуникационни пропуски между администратори и консултанти в звената за възрастни. Като практическа мярка се препоръчва установяването на систематични механизми за обратна връзка, като месечни интердисциплинарни срещи и сесии за рефлексивна практика, с цел подобряване на координацията и съвместното вземане на решения в образователното планиране. Едновременно с това консултантите подчертаха ключовата роля на емпатията при подкрепата на възрастни с интелектуални нарушения. Въз основа на това се препоръчва програмите за продължаващо професионално развитие на консултанти да включват модули по консултативни техники с фокус върху активно слушане и емоционална комуникация. С оглед на позитивното отношение към дигиталната комуникация и нуждите на хора, които не могат да присъстват на присъствени сесии, изследването подкрепя въвеждането на пилотни услуги за електронно консултиране (e-counseling) в центровете за образование на възрастни, под надзора на обучени специалисти, като по този начин се осигуряват достъпност и непрекъснатост на психологическата подкрепа. Освен това емпиричните резултати показват, че възрастните с интелектуални нарушения извличат най-голяма полза, когато учебното съдържание е адаптирано към техния когнитивен и емоционален профил. Затова се препоръчва преподавателите да прилагат индивидуални учебни планове (ILPs), които позволяват на обучаемите да напредват със собствено темпо, развивайки своята автономия и самостоятелност. В заключение, изследването разкрива липсата на национален координационен механизъм за институциите за специално образование на възрастни. Затова се препоръчва Министерството на образованието и Националната конфедерация на хората с нарушения (ESAMEA) да си сътрудничат в разработването на Национална рамка за качество в образованието на възрастни с нарушения, която да задава общи стандарти за управление, оценка и непрекъснато подобрене.

Чрез тези целенасочени действия настоящият дисертационен труд допринася за преодоляване на разрыва между теория и практика, като предлага по-цялостен, основан на доказателства и устойчив модел на управление и консултиране в образованието на възрастни с интелектуални нарушения.

Публикации, свързани с темата на дисертационния труд

Andreou A., Shtereva D. "The professional rehabilitation of adults with disabilities as a result of the education received". Third annual scientific and practical conference **Education and Arts: Traditions and perspectives. p.778, ISSN 2738-8999 (2022).**

Andreou A., Shtereva D. "The concept of inclusion in the educational process for students with intellectual disabilities". Forth annual scientific and practical conference **Education and Arts: Traditions and perspectives. p.591, ISBN 978-954-07-5061-3 (2023).**

Andreou A., Shtereva D. "Vocational education and vocational training for people with disabilities. The training structures for adults with disabilities". Forth annual scientific and practical conference **Education and Arts: Traditions and perspectives, p.600, ISBN 978-954-07-5061-3 (2023).**

Andreou A., Shtereva D. "Concept Mapping in Special Education. current situation and proposals" **Parana Journal of Science and Education (PJSE). vol. 10, no. 2, April 2024, pp. 1-10. DOI: [10.5281/zenodo.10868829](https://doi.org/10.5281/zenodo.10868829)**

Andreou A., Shtereva D. "Cooperative learning (CL): One of the most researched teaching methods in general and special education. CL in the National Curricula of Greece and the United Kingdom (UK), Comparative perspectives. Guidelines for the successful implementation of CL." **Parana J. Sci. Educ., v.10, n.4, (1-9), August 1, 2024. DOI: [10.5281/zenodo.13118494](https://doi.org/10.5281/zenodo.13118494)**

Andreou A. "Which approaches to leading and managing people in Greek special secondary schools could lead to improvements in special education?". **"Doctoral Academy", Issue 5. Publishing House, Veda Slovena-JG. p. 233, ISSN 1314-8664. Sofia, 2025.**

Andreou A. "Two approaches to counselling - useful and appropriate - for counselling in special schools." **"Doctoral Academy" Issue 5. Publishing House, Veda Slovena-JG. p. 267, ISSN 1314-8664. Sofia, 2025.**